

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

PEDAGOGIKA FAKULTETI

MUSIQA TA'LIMI VA TASVIRIY SAN'AT KAFEDRASI

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**“O'zbek milliy raqs san'atining ohanglar bilan uyg'unlashuvini
o'rGANISHNING nafosat tarbiyasidagi o'rni va ahamiyati”**

Po'latova Zarnigor Bohodir qizi

5111100- Musiqa ta'lism yo'nalishi bakalavr darajasini olish uchun

Ilmiy rahbar:

S.Qurbanov

TERMIZ-2017

**Мавзу: “ЎЗБЕК МИЛЛИЙ РАҚС САНЪАТИНИНГ ОҲАНГЛАР
БИЛАН УЙҒУНЛАШУВИНИ ЎРГАНИШНИНГ НАФОСАТ
ТАРБИЯСИДАГИ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ”.**

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....	2
I – БОБ: ЎЗБЕКИСТОНДА МИЛЛИЙ РАҚС САНЪАТИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ.....	7
1 – 1. Миллий рақс санъатимизнинг тараққиёт босқичлари ва уни ўрганишнинг илмий аҳамияти.....	7
1 – 2. Нафосат тарбиясининг баркамол авлод тарбиясидаги ўрни ва аҳамияти.....	17
II – БОБ: ЎЗБЕК МИЛЛИЙ РАҚС САНЪАТИНИНГ ОҲАНГЛАР БИЛАН УЙҒУНЛАШУВИНИ ЎРГАНИШНИНГ ТАЪЛИМ- ТАРБИЯДАГИ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ.....	28
2 - 1. Ўзбек миллий рақс санъатининг оҳанглар билан уйғунлашувида ҳисса қўшган рақс усталари ижодини ўрганишнинг аҳамияти.....	28
2 - 2. Ўзбек миллий рақс санъатининг оҳанглар билан уйғунлашувида Сурхондарёлик рақс усталари – балетмейстерлар ижодининг аҳамияти.....	38
ХУЛОСА.....	53

КИРИШ

Битириув малакавий ишнинг долзарблиги. Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти Ислом Абдуғаниевич Каримов таъкидлаганидек: “Мен Миллий истиқлол ғояси бугунги тез суръатлар билан ўзгараётган дунёда ўзлигимизни англаш бизнинг кимлигимизни қандай буюк аждодларимиз меросига, неча минг йиллик тарих, бетакрор маданият ва қадриятларга эга эканлигимизни ҳис этиб яшашга – бу бойликни асрлаб-авайлаб, демократик қадриятлар, бутун жаҳон тараққиёти ютуқлари озиқлантириб, янги ўсиб келаётган авлодга етказишга хизмат қилмоғи зарур деб биламан”.

Дарҳақиқат, нафосат тарбияси – ўқувчиларни воқеъликдаги, санъатдаги, табиатдаги, кишиларнинг ижтимоий ва меңнат муносабатларидаги, турмушдаги гўзалликни идрок қилиш қамда тўқри тушунишга ўргатиш, уларнинг бадиий дидини ўстириш, гўзалликга муқаббат ўйқотиш қамда қаётга гўзаллик баҳш этувчи қобилияtlарини тарбиялашdir.

Мусиқий нафосат тарбиясининг ўзига хос самарали воситаларидан бири санъатdir. Унинг ҳар бир турлари билан мулоқотда бўлиш эстетик ва маънавий тарбиянинг энг таъсирчан омилиdir.

Рақса инсон сезгиси, фикри, ички кечинмалари, ҳис-ҳаяжонлари нутқ ёрдамида эмас, имо-ишора орқали ифода этилади. Рақс инсоният пайдо бўлиши билан туғила бошлаган. Ибтидоий жамоа тузумида инсонлар тил билан гаплаша олмасдан ўзининг ҳолатини ҳаракатлар билан ифодалаганлар. Бу даврда рақс меҳнат жараёнини, ҳайвонлар ҳаракатини, жанг ҳолатини ифодалаган бўлса, қулдорлик тузуми даврида, яъни одоб-ахлоқни ифодалаган. Бой-бадавлат одамлар ўша пайтда бўладиган баллларда рақсга тушишган. Уларнинг рақслари халқ рақслари асосида мавжуд бўлган.

Кейинчалик ҳаёт тақозоси билан санъатнинг мазмун моҳияти ўзгарган. Шу ўринда хореографияда ҳам янги мавзу, янги қаҳрамонлар, янги одатлар пайдо бўлди. Шундай рақслар туғилдики, у инсонга шодлик,

роҳатланиш бахш этди. Масалан, тирик, қаҳрамонона, ҳазил, шиҷоатли, оммавий, якка рақслар замондошларни қиёфасини очиб беради. Бир миллат рақслари бошқасиникидан тубдан фарқ қиласиди. ҳаттоқи, бир вилоят рақслари иккинчисига умуман ўхшамайди. Бу халқларнинг феъл-атвори, ҳаёт тарзи, турмушларининг хилма-хиллигидадир.

Эрамиздан олдинги иккинчи минг йилликда Марказий Осиёда бир қатор мустақил шаҳарлар, шунингдек Хоразм, Суғдиёна, Бақтрия каби давлатлар шаклланди. Зардуштийлик динининг муқаддас китоби “Авесто”да қуидаги ўлкалар ҳақида маълумотлар берилган: Паркона – Фарғона вилояти; Суғдиёна – Зарафшон дарёси атрофидаги сугориладиган ерлари мўл худудлар; Хоразм – Аму дарёning қуи оқимидағи ерлар; Парфиёна – Туркманистоннинг Каспий денгизига яқин ерлари ва Афғонистоннинг Ҳирот вилояти; Марғиёна – Туркманистоннинг Марв худуди ва Муғроб дарёсининг қуи оқимидағи ерлар; Бақтрия – Афғонистоннинг шимолий худудлари, Тожикистоннинг Аму дарёга яқин худуди ва Ўзбекистоннинг Сурхондарё вилояти худуди.

Юқорида келтирилган худудларда жуда қадимдан юксак маданият ва санъат равнақ топди. Шаҳарларда турли хил хунармандчиликнинг ривожланиши аҳолининг турмушида фаровонликни пайдо бўлиши натижасида кишиларнинг оиласи тўй, марака маросимларида ҳофизлар, мусиқачилар, рақкос ва ракқосалар иштирок этадиган бўлдилар. Бу ҳам санъатнинг шу соҳалари ривожланишига сабаб бўлди.

Асрлар бўхрони, мутаассиблар қаршилиги, золим ҳукмдорлар ғазаби, уруш-жанжаллар таъсири остида Бақтрия, Суғдиёна, Хоразм каби маданият ўчоқларида камолга етган истеъодли мусаввир, масхаравоз, актёрлар, ҳайкалтарошлар, рақс усталари бу санъат турлари тазиикқа учрамаган мамлакатларга чиқиб кетдилар. Ўз юртида қолган санъаткорлар эса тоғлик қишлоқларда ҳаёт кечириб, Дарҳ қишлоқларига ўхшаш “Санъаткорлар қишлоқлари”ни яратдилар ва бу қишлоқлар қадимий санъатимизнинг сақланиб қолишида муҳим рол ўйнадилар.

Зеро Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти Ислом Абдуғаниевич Каримов таъкидлаганидек: “Мен Миллий истиқлол ғояси бугунги тез суръатлар билан ўзгараётган дунёда ўзлигимизни англаш бизнинг кимлигимизни қандай буюк аждодларимиз меросига, неча минг йиллик тарих, бетакрор маданият ва қадриятларга эга эканлигимизни ҳис этиб яшашга – бу бойликни асраб-авайлаб, демократик қадриятлар, бутун жаҳон тараққиёти ютуқлари озиқлантириб, янги ўсиб келаётган авлодга етказишга хизмат қилмоғи зарур деб биламан”.

Рақс санъатининг тараққиёти бевосита уни яратган халқнинг тарихи билан боғлиқ эканлиги боис, рақс санъати тарихида ҳам унинг акс этганлиги борасида кенгроқ тўхталиб ўтиш талаб этилади. Ҳозирги ўзбек рақс санъатида ўзига хос услубига эга бўлган Хоразм, Бухоро ва Фарғона рақс мактаблари тан олинган. Бугунги кунга келиб Сурхон рақс мактаби ҳам яратилди. Ўзбекистоннинг жанубида жойлашган Сурхон воҳаси қадим-қадимдан инсониятнинг маданият бешиги бўлган ҳудудларидан бири эканлигига Бойсун тумани Мачай қишлоқидаги тош асрига мансуб неондертал одамларнинг қароргоҳи ҳисобланган “Тешиктош ғори”дан топилган неондертал боланинг бош суяги ва Зараутсой дарасидаги қояларга ибтидоий одамлар томонидан чизилган суратлар гувоҳлик беради.

Санъатшунос олима Любов Авдеева ўзининг “Ўзбек миллий рақси тарихидан” номли китобида “Рақс – замон ва маконда мавжуд санъат бўлиб, бунда бадиий образ инсон гавдасининг ритмик уюшган тасвирий ва ифодали ҳаракатлари билан яратилади” – деб ёзади. Рақс фақат бир миллатга хос санъат эмас, балки умуминсоний бадиий ижоднинг маҳсули бўлиб, дунёning барча миллатларига хос санъат туридир. Инсон ҳаётининг гўзалликлари, ўзининг бу кенг оламдаги ўрнини, ўз туйғулари, нозик ҳислари, фалсафий ўйларини гавда ҳаракатлари билан ифода этишга эҳтиёж сезгандагина тўлақонли рақс санъатини яратган. Бу сирли эҳтиёжни инсон ҳаётининг бир бўлагига айланган. Шундай экан санъатимизнинг асосини ташкил қилган ва

момоларимиздан мерос бўлиб қолган рақс дурдоналарини ўрганиш ва тақлил қилиш олдимизда турган долзарб масаладир.

Битирув малакавий ишнинг масади: Ўзбек миллий рақс санъатининг оҳанглар билан уйғунлашувини ўрганишнинг нафосат тарбиясидаги ўрни ва аҳамиятини ёритиш ва таҳлил қилиш орқали миллий рақсимиз сирларини, рақслар учун яратилган куй ва усуулларни ҳамда бу нафис санъат асарларини яратувчилари ҳаёти ва ижодини ўрганишдан иборат.

Битирув малакавий ишнинг вазифалари:

1. Ўзбекистонда миллий рақс санъатининг ривожланиш тарихини ўрганиш.
2. Миллий рақс санъатимизнинг тараққиёт босқичлари ва уни ўрганишнинг илмий аҳамиятини таҳлил қилиш.
3. Нафосат тарбиясининг баркамол авлод тарбиясидаги ўрни ва аҳамиятини таҳлил қилиш.
4. Ўзбек миллий рақс санъатининг оҳанглар билан уйғунлашувини ўрганишнинг таълим-тарбиядаги ўрни ва аҳамиятини таҳлил қилиш.
5. Ўзбек миллий рақс санъатининг оҳанглар билан уйғунлашувида ҳисса қўшган рақс усталари ижодини ўрганиш.
6. Ўзбек миллий рақс санъатининг оҳанглар билан уйғунлашувида Сурхондарёлик рақс усталари – балетмейстерлар ижодининг аҳамиятини ўрганиш.
7. Мавзуни илмий асосларда хulosалаш.

Битирув малакавий ишнинг предмети: Битирув малакавий ишнинг предмети талабаларга ўқитувчиларининг касбий маҳоратини шакллантиришда ўзбек миллий рақсларининг оҳанглар билан уйғунлашувини ўрганишнинг нафосат тарбиясидаги аҳамиятини ёшлар онги ва тафаккурига сингдириш жараёни ҳисобланади.

Битирув малакавий ишнинг объекти: Битирув малакавий ишнинг объекти қилиб бўлажак мусиқа бакалаврлари ва бўлажак мусиқа ўқитувчиларининг ўзбек миллий рақсларининг пайдо бўлиш тарихи ва аҳамиятини ўрганиш олинди.

Битирув малакавий ишнинг ўрганилиш методлари: Мавзуга оид тарихий, мусиқашунослик манбаларини ўрганиш, таҳлил қилиш ва умумлаштириш, малакавий ишнинг муаммоси бўйича хужжатларни, педагогик, психологик ва методик манбаларни таҳлил этиш, қиёсий таҳлил, анкета-тест саволлари, сұхбат, савол-жавоб, тажриба-синов, статистика, мониторинг.

Битирув малакавий ишнинг методологик асоси: Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг маънавиятни, маданиятни, мусиқа ва рақс санъатини юксалтиришга доир ғоялари, Ўзбекистонда мусиқа ва рақс санъатинин ривожлантиришга оид Вазирлар махкамасининг қонун ва қарорлари, Мусиқашуносларнинг мусиа ва рақс санъатини ривожлентиришга доир илмий - мусиқий фикрлари, баркамол инсон шахсини тарбиялаш тўғрисидаги таълимотлар, илғор, мусиқий меросни ўрганишнинг тарихий, фалсафий ва мусиқашуносликка оид назарий хулосалари тўғрисидаги меъёрий хужжатлар ташкил этади.

Битирув малакавий ишнинг илмий аҳамияти: Изланиш натижалари асосида ишлаб чиқилган мусиқа ўқитувчисининг касбий маҳоратини ошириш йўлларини ўрганиш, ўзлаштириш, айниқса рақс санъатидан фойдаланиш учун хизмат қиласи. Бу эса бўлғуси мусиқа ўқитувчиларига касбий маҳоратларини ўстириш усул ва услубларини ўрганишга методик тавсиялар беради, ўз навбатида янги педагогик технологиялар воситасида талабаларнинг мусиқий, бадиий - ахлоқий маданиятни шакллантиришга, нафосат, бадиий дид ва мусиқий дунёқарашини ўстиришга хизмат қиласи.

I – БОБ: ЎЗБЕКИСТОНДА МИЛЛИЙ РАҚС САНЬАТИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ.

I – 1. Миллий рақс санъатимизнинг тараққиёт босқичлари ва уни ўрганишнинг илмий аҳамияти.

Ҳар қандай санъат ҳаётни бадиий образларда акс эттириши лозим. Рақсда инсон сезгиси, фикри, ички кечинмалари, хис-хаяжонлари нутқ ёрдамида эмас, имо-ишора орқали ифода этилади. Рақс инсоният пайдо бўлиши билан туғила бошлаган. Ибтидоий жамоа тузумида инсонлар тил билан гаплаша олмасдан ўзининг ҳолатини ҳаракатлар билан ифодалаганлар. Бу даврда рақс меҳнат жараёнини, ҳайвонлар ҳаракатини, жанг ҳолатини ифодалаган бўлса, қулдорлик тузуми даврида, яъни одоб-ахлоқни ифодалаган. Бой-бадавлат одамлар ўша пайтда бўладиган балларда рақсга тушишган. Уларнинг рақслари ҳалқ рақслари асосида мавжуд бўлган. Италияда классик рақс пайдо бўлган, кейинчалик у Францияда ривожланган. Шу даврнинг бадавлат одамлари учун рақс сахналаштирувчилар пайдо бўла бошлаган. Уларни “балетмейстр”лар деб аташган.

Кейинчалик ҳаёт тақозоси билан санъатнинг мазмун моҳияти ўзгарган. Шу ўринда хореографияда ҳам янги мавзу, янги қаҳрамонлар, янги одатлар пайдо бўлди. Шундай рақслар тукҳъилдики, у инсонга шодлик, роҳатланиш баҳш этди. Масалан, тириқ, қаҳрамонона, ҳазил, шижаотли, оммавий, якка рақслар замондошларни қиёфасини очиб беради. Бир миллат рақслари бошҳасиникидан тубдан фарқ қиласди. Ҳаттоқи, бир вилоят рақслари иккинчисига умуман ўхшамайди. Рақснинг бу хилма-хиллиги қаердан пайдо бўлганқ. Бу ҳалқларнинг феъл-атвори, ҳаёт тарзи, турмушларининг хилма-хиллигидадир.

Рақснинг энг қийин ва олий тури – “классик балет”дир. Бу рақс ҳалқ рақси заминида пайдо бўлган. Балл рақслари ҳам ҳалқ орасида пайдо бўлган. “Полонез”, “Мазурка”, “Краковек”, “Полка”, “Венгерка”, “Валс”, кейинчалик “Танго” ва бошқа рақслар ўзининг келиб чиқиши билан Полша, Венгрия,

Испания, Германия, Америка халқлари рақслари чамбарчас боҳълиқдир. Бу рақсларни яратиш ўз касбининг устаси – балетмейстердан катта маҳорат ва меҳнат талаб қиласи.

“Балетмейстер” – балет устаси маъносини билдиради. Балетмейстер опера-балет театрида, мусиқали комедияда, эстрада, классик ва халқ жамоаларида иш олиб боради. Баъзи балетмейстрлар катта-катта балетлар яратадилар, бошқалари уларни машҳур қилдириш билан шугулланадилар. Балетмейстрлик иш фаолияти тўрт турга бўлинади:

1. Балетмейстр – яратувчи.
2. Балетмейстр – саҳналаштирувчи.
3. Балетмейстр – машқ қилдирувчи.
4. Балетмейстр – мураббий, ўқитувчи.

Улардан биринчиси, хореографик асар яратади, уни мусиқали асар яратувчи композиторга тенглаштириш мумкин. Лекин у мусиқали образ яратса, балетмейстр ўз тасоввурларини ифодалаш учун ҳаракатлар ва имо-ишоралар яратади. Масалан, Жизел, Мария, Зарема, Зухра каби бу қиёфаларни қўл ҳолатлари, гавда ҳаракатлари орқали яратганлар. Хореографик образларни яратиш билан балетмейстр режисёрдан фарқ қиласи. Шу билан бирга, драматургия билан дуч келади. Шунинг учун худди режисёрдек фикрловчи, файласуф, руҳшунос, тарбиячи бўлиши керак.

Балетмейстр – хореографик матнинг яратувчисидир. Кейин унинг саҳналаштирувчиси ҳам бўлиши мумкин. Масалан, Мукаррама Турғунбоева яратган, Маъмура Эргашева саҳналаштирган. Балетмейстр яратувчи рақсни ўтириб яратади, деб бўлмайди ёки оғзаки кўрсатади, деб ҳам бўлмайди. Бу соҳадагилар жисмоний зўриқадилар, ақлий меҳнат қиласи. Балетмейстр рақсни қўйиши, ўйлаб топиши керак, кўрсатиб бериши керак, агар ижрочи қабул қила олмаса, қайта-қайта кўрсатиши керак.

Балетмейстр – яратувчидир. У яратилган асарни ижрочиларга қўйиб беради. Демак у рақсни ёки балетни яратади, саҳналаштирувчи ижрочиларга буни кўрсатади. Кейинчалик бу икки хил Балетмейстр бир одамда

мужассамлашади. Лекин кимдир яратилган, саҳналаштирилган рақсни машқ қилдириши керак. Бу ишни балетмейстр – машқ қилдирувчига буюрилади.

Инсоният жамиятининг тараққиёт сари қўйган энг катта қадамларидан бири одамларнинг дехқончиликни кашф этиши бўлди. Чорвачилик билан дехқончилик ажралиши натижасида илк меҳнат тақсимоти юзага келди. Чорвачилик чорвадор аҳолининг кўчманчи ҳаёт кечиришини тақозо қиласа, дехқончилик эса аҳолининг бир жойда муқим, яъни ўтроқ яшашини тақозо қилди. Ўзбекистон ҳудудида иккита тарихий-маданий ҳудуд юзага келди. Шимолдаги бепоён даштларда чорвадор аҳоли кўчманчи ҳаёт кечираётган бир паллада, жанубда дарёлар ва сув ҳавзалари атрофида қадимий Шарқнинг ўзига хос усулидаги дехқончилик билан шуғулланувчи, ўтроқ яшайдиган жамоалари пайдо бўлди. Жанубдаги ўтроқ ҳудудда инсоният турмуш маданияти тараққий эта бошлади. Бу ҳолат эса, ўз навбатида, кўчманчи элатларнинг ҳам маданиятига ўз таъсирини кўрсата бошлади.

Эрамиздан олдинги иккинчи минг йиллиқда Марказий Осиёда бир қатор мустақил шаҳарлар, шунингдек Хоразм, Суғдиёна, Бақтрия каби давлатлар шаклланди. Зардуштийлик динининг мұқаддас китоби “Авесто”да қуйидаги ўлкалар ҳақида маълумотлар берилган: Паркона – Фаргона вилояти, Суғдиёна – Зарафшон дарёси атрофидаги суғориладиган йерлари мўл ҳудудлар, Хоразм – Аму дарёning қуи оқимидаги йерлар, Парфиёна – Туркманистоннинг Каспий денгизига яқин йерлари ва Афғонистоннинг Ҳирот вилояти, Марғиёна – Туркманистоннинг Марв ҳудуди ва Мугроб дарёсининг қуи оқимидаги йерлар, Бақтрия – Афғонистоннинг шимолий ҳудудлари, Тожикистоннинг Аму дарёга яқин ҳудуди ва Ўзбекистоннинг Сурхондарё вилояти ҳудуди.

Юқорида келтирилган ҳудудларда жуда қадимдан юксак маданият ва санъат равнақ топди. Шаҳарларда турли хил ҳунармандчиликнинг ривожланиши аҳолининг турмушида фаровонликни пайдо бўлиши натижасида аҳолининг оиласвий тўй, марака маросимларида ҳофизлар,

музиқачилар, раққос ва раққосалар иштирок этадиган бўлдилар. Бу ҳам санъатнинг шу соҳалари ривожланишига сабаб бўлди.

+адимги “Авесто” маросимлари ибодатхоналарда ёки маҳсус қурилган майдонларда театрлаштирилган ҳолда ўтказилган. Бу маросимларда “Авесто”нинг мифологик қаҳрамонлари: “Митра”, “Анахита”, “хумо”, “Жамшид”, “Миррих”ларнинг хислатлари, ҳаҳрамонликлари ва сифатлари алоҳида профессионал ижрочилар томонидан талҳин этилган.

Бактрия, Суғдиёна, Хоразм каби маданият ўчоқларида камолга йетган истеъдодли мусаввир, масҳаравоз, актёрлар, ҳайкалтарошлар, рақс усталари бу санъат турлари тазиқига учрамаган мамлакатларга чиқиб кетдилар. Ўз юртида қолган санъаткорлар эса тоғлик қишлоқларда ҳаёт кечириб, Дарҳ қишлоқларига ўхшаш “Санъаткорлар қишлоқлари”ни яратдилар ва бу қишлоқлар қадимий санъатимизнинг сақланиб қолишида муҳим рол ўйнадилар.

Бундай қишлоқлар Сурхондарё вилоятида ҳам бор. Бойсун туманидаги “Катаригузар” қишлоқи, Олтинсой туманидаги “Катта Вахшивор” ва “Кичик Вахшивор” қишлоқлари, Сариосиё туманидаги “Зевар” қишлоқи, Денов туманидаги “Сина” ва “Ўшъор” қишлоқлари қадимдан санъаткорлар қишлоқи деб тан олинган ва бу анъана ҳозирги кунгача давом этиб келмоқда. Бу қишлоқларнинг аҳолиси қадимда турли истилочилар ва ақидапарастларнинг таъқиб ва тазиқига учраган санъатимиз намояндадарининг авлодлари бўлсалар ажаб эмас.

Рақс санъатининг тараҳҳиёти бевосита уни яратган ҳалқнинг тарихи билан боғлиқ эканлиги боис, рақс санъати тарихида ҳам унинг акс этганлиги борасида кенгроқ тўхталиб ўтиш талаб этилади. Ҳозирги ўзбек рақс санъатида ўзига хос услубига эга бўлган Хоразм, Бухоро ва Фарғона рақс мактаблари тан олинган. Ўзбекистоннинг жанубида жойлашган Сурхон воҳаси қадим-қадимдан инсониятнинг бешиги бўлган ҳудудларидан бири эканлигига Бойсун тумани Мачай қишлоқидаги тош асрига мансуб неондертал одамларнинг қароргоҳи ҳисобланган “Тешиктош ғоридан

топилган неондертал боланинг бош суяги ва Зараутсой дарасидаги қояларга ибтидоий одамлар томонидан чизилган суратлар гувоҳлик беради.

Санъатшунос олима Любов Авдеева ўзининг “Ўзбек миллий рақси тарихидан” номли китобида “ Рақс – замон ва маконда мавжуд санъат бўлиб, бунда бадиий образ инсон гавдасининг ритмик уюшган тасвирий ва ифодали ҳаракатлари билан яратилади” – деб ёзади. Рақс фақат бир миллатга хос санъат эмас, балки умуминсоний бадиий ижоднинг маҳсули бўлиб, дунёнинг барча миллатларига хос санъат туридир. Инсон ҳаётининг гўзалликлари, ўзининг бу кенг оламдаги ўрнини, ўз туйхулари, нозик ҳислари, фалсафий ўйларини гавда ҳаракатлари билан ифода этишга эҳтиёж сезгандагина тўлақонли рақс санъатини яратган. Бу сирли эҳтиёжни инсон ҳаётининг бир бўлагига айланган.

Ўзбек миллий рақслари халқнинг турмуши, табиати, макони, рамзи маросимлари, халқ ҳаётининг ўзидан туғилган ва шу халқнинг ҳаётини тасвиirlаб келган. Шунинг учун ҳам рақс санъати халқимиз ҳаётининг, маданияти ва маърифатининг бир бўлаги сифатида яшаб келмоқда. Рақс санъатининг мазмунидан келиб чиқиб, санъатшунослар рақсни қўйидаги турларга бўлиб чиққанлар:

1. Мазмунли – сюжетли рақслар.
2. Лирик – мумтоз рақслар.
3. Орнаментал рақслар.

Лекин инсон ҳис-туйхулари, ҳаёт кўринишлари чексиз бўлганидек, рақс турлари, рақсдаги ҳаракат турлари ҳам чексиздир. Рақсларни турларга бўлишнинг ўзи ҳам нисбий тушунча. Санъатнинг барча йўналишлари асосан иккига бўлинади:

Халқ ижодиёти.

Профессионал ижодиёт.

Халқ ижодиётига оид рақслар одатда ҳаваскорлар томонидан ижро этилади. ҳаваскорлар ижро этган рақслар кўринишидан содда, рақсий безаклари камроқ, ҳаракатлари оддий бўлади. Олимларнинг таъкидлашича,

ўзбек рақс санъатида қадимдан профессионал санъаткорлар бўлган. Биз илгарироқ айтиб ўтганимиздек, давлатлар ва мистик динларнинг пайдо бўлиши, диний ва умумхалқ байрам, сайлларнинг ўtkазилиши, сайлларда маърифий турмуш кечириш учун шарт-шароит яратилиши, барча санъат турларида, шунингдек рақс санъатида ҳам профессионал санъаткорларга эҳтиёжни кучайтирган. Профессионал рақс усталари яратган рақслар авлоддан-авлодга ўтиб, бизнинг давримизгача етиб келган. Ҳозирги кундаги ўзбек рақсининг аҳволига назар солсак, ўзбек рақс санъатида асосан учта :

- 1.Фарғона рақс санъати услуби.
- 2.Бухоро рақс санъати услуби.
- 3.Хоразм рақс санъати услуби тан олинганлигига гувоҳ бўламиз.

Сурхондарё вилоятининг шимолий-шарҳий худудидаги Бойсунтоғ тизмасининг ёнбағрида жойлашган Бойсун тумани Республикализнинг қадимий маданият ўчоқларидан бири ҳисобланади. Бойсун тумани худудида яшаган элатлар Марказий Осиёда яшаган барча туркий халқларнинг тарихий кечинмаларини ўз бошидан ўтказган. Бу худуд қадимий ипак йўлининг стратегик нуқталаридан бири бўлган савдо йўлида жойлашган ва божхона хизматини ўтаган, тарихда “Темир дарвоза” деб ном олган Дарбанд қишлоқи фақат Баҳтрия мамлакатини Мавроунаҳр билан эмас, балки шимолий мамлакатларни ҳиндиштон ва Хитой билан боғловчи катта карvon йўлларидан бири бўлган. Табиийки, маданий алоқаларнинг чорраҳасида жойлашгани учун бу худудда яшаган аҳолининг маданий ва маънавий салоҳияти баланд бўлган.

Бойсун қадимдан ўзининг санъати билан ҳам машҳур бўлиб келган. XX аср бошларида яшаган бойсунлик санъаткорлар: ҳожи Болта раққоснинг ижро этган рақслари, Орзигул исмли раққоса аёлнинг бетакрор ижролари, ҳофиз Уста +урбон Давлатмамат ўғли ва Мулла Жумма дуторийларнинг кўшиқлари ҳақида Бойсун аҳолиси орасида ҳозиргача афсоналар юради. Бойсун туманида санъатнинг ўта меросийлиги, давомийлиги ҳозиргача

узилмаган ва “Бойсун” фолклор-этнографик халқ ансамбли бунинг тирик мисолидир.

Ўзбек миллий рақси ва унинг тарихи, йўналишлари мутахассислар томонидан ўрганилган бўлишига қарамасдан, айнан Сурхондарё ва +ашҳадарё минтақаси рақслари ҳақида ҳозиргача йетарли даражада тадқиқотлар олиб борилмаган.

Рақс санъатимизда Хоразм, Фарғона, Бухоро рақс мактаблари ҳақида адабиётлар кўп. Бу мактаблар тан олинган, бу мактаблар ҳақида кўпгина асарлар ёзилган, рақс ижодкорлари бу асарлар асосида янги рақслар яратганлар. Лекин Сурхон воҳаси Ўзбекистон Республикасининг мустақиллиги эълон қилингунга қадар мутахассис олимларнинг назаридан четга қолиб келган эди.

Мустақиллик эълон ҳилингач, бутун республикамиз ҳудудида миллий меросий қадриятларимизни ўрганиш ва ривожлантириш ишлари давлат аҳамияти даражасига эга бўлган масалалардан бирига айланди.

+адимий байрамимиз “Наврўз” расман тиклангандан сўнг Республикализ пойтахти Тошкентда ўтадиган тантаналарга таклиф қилинган Сурхондарёлик санъаткорлар намойиш этган дастурларда бу воҳанинг ўзига хос жозибали рақс санъати борлиги яққол кўзга ташланди.

Сурхон рақсларидағи ҳаракатлардан миллатимизнинг минг йиллар давомида шаклланган, халқнинг турмуши, ҳаёти рамзлари ифодаланган элементларнинг мавжудлиги, Сурхондарё минтақасида қадимдан ўзига хос рақс мактаби бўлганлигидан далолат бериб турарди.

“Сурхон рақс мактабига мансуб рақсларнинг асосий қисми Сурхондарё вилоятининг қадимий гўшаларидан бири Бойсун тумани ҳудудида сақланиб қолган рақслардан ташкил топган. Бойсун тумани тоғлик ҳудуди ўзбек халқининг бой маданий меросини асраб келган ҳудудлардан бири эканлиги маълум. 2001 йилда ЮНЕСКО Бойсун минтақасини “Халқ оғзаки ижоди ҳудуди” деб, жаҳон санъти дурдоналари қаторидан жой берганлиги бежиз

эмас. Бундан тташқари жаҳонга ном таратган “Бойсун” фолклор-этнографик халқ ансамбли қадимий рақсларни сақлаб қолишида муҳим рол ўйнаган.

“Сурхон рақс мактабида Сурхон воҳаси эркаклар миллий рақсига ҳам алоҳида эътибор берилганлиги, рақслар мазмуни ҳақида фикр юритилганлиги, рақсларнинг тузилиши, ижро тартибини кўрсатиб ўтилганлиги таҳсинга созавор. Бу рақсларда эр йигитнинг ғайрати, шиҷоати ўз тасвирини топган.

Жаҳонда ишлаб чиқаришнинг унитарлашуви жуда кўп мамлакатларда қадимий бадиий ҳунармандчиликни аста-секин йўқолиб кетишига сабаб бўлаётгани сир эмас. Замон ўтиши, даврлар алмашуви сабабли қадимий санъат турлари ҳам аста-секин унитилиб бораётганлиги аччиқ ҳаҳиқат. Ўзбек халқи санъатининг бир бўлаги бўлган рақс санъати ҳам бундан мустасно эмас. Республикаизда фаолият юритаётган фолклор-этнографик жамоалари ташкилотчилари ва иштирокчилари қадимий санъатимиз учқунларини қайтадан ёқиб, санъатимизни бойитмоқдалар ва бу жараён давом этмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, ўзбек миллий рақсининг Фарғона, Бухоро, Хоразм мактаблари сафидан ўзига хос, бетакрор рақслари билан “Сурхон рақс мактаби”нинг ҳақли равишда жой олиши миллий санъатимиз чаманига қўшилган яна бир гулзорга айланди десак хато бўлмайди.

Ибтидоий одамлар табиат билан курашиб, тириқчилик ва жон сақлаш учун зарур бўлган нарсаларни излаб топиш мақсадида табиатдаги ҳодисаларни кузатиш, ўрганиш, шу билан бир қаторда товуш, оҳанг, ранг ва ҳаракатларни фарқлашга мажбур бўлганлар. Улар онгининг ўсиб бориши табиат гўзалликларини англаш, ранг ва оҳанглардан таъсирланиш туйғуларининг шаклланишига ва бу ўз навбатида, ўзлари яратган буюмларда ўз туйғулари, эҳтиросларини акс эттириш эҳтиёжининг туғилиши ва илк бадиий ижод куртакларининг пайдо бўлишига олиб келган. Инсоннинг ўз туйғусини санъат даражасида ифодалаш эҳтиёжи эса одамзоднинг сезгиси, идроки, ақли ва нутқи шаклланган даврданоқ пайдо бўлди ва ҳаётининг ажралмас қисмига айланиб қолди.

Рақс ҳаракатлари ҳам ўз-ўзидан пайдо бўлган эмас. Олимларнинг тахминига кўра, рақс элементлари дастлаб одамлар томонидан овланадиган, уларнинг ҳаёт кечириши учун зарур бўлган ҳайвонларнинг ҳаракатларига тақлид қилишдан бошланган. Ибтидоий одамлар “ов ўйини” уларнинг омадли ов қилишига ёрдам беришига ишонишган. Шунинг учун ҳам “ов ўйини”да бир киши овланадиган ҳайвоннинг ниқобини кийиб, унинг ҳаракатларига тақлид қилиб ўйинга тушган. Овчилар эса унинг атрофида давра қуриб, қўлларидаги қуроллари билан ов қилаётган ҳайвонга ҳамла қилаётгандек ҳаракатлар қилиб ўйинга тушганлар ва таомилга кўра “ов ўйини” ҳайвоннинг овланиши билан якунланган.

Ов олдиdan ўтказиладиган бу ўйин ибтидоий одамларнинг дастлабки диний-эътиқодий тушунчасини ифодалайдиган ҳаракатлар бўлган деб ҳисоблашимиз мумкин.

“Ов ўйини” факат овга чиқиши олдидан эмас, балки омадли ўтган овдан кейин ҳам ўйналган. Бу сафар ибтидоий одамлар пантомимик ҳаракатлар билан овнинг қандай ўтганини, омадли ўтган овдан мамнун эканликларини, қувончлари, туйғуларини ифодалаганлар. Бу ҳолат ҳозиргача Америка, Африка, Австралия қитъаларидаги ўрмон ва чангальзорда яшаётган, инсоният сивилизациясидан ажралиб қолган маҳаллий қабилаларда кузатилиши билан характерлидир.

Замонлар ўтиши билан “ов ўйини” такомиллашиб, зарурий маросимга айланиб қолган. Жамоа орасидан ҳайвонларга усталик билан тақлид қилувчи, истеъдодли кишиларнинг пайдо бўлишига олиб келган.

Уруғчилик жамияти пайдо бўлиши бошида одамларда анемистик ва тотемистик диний эътиқод пайдо бўлиб, маданият яна бир босқичга кўтарилди. Бу даврда одамлар термачилик ва овчиликдан ташқари ёввойи ҳайвонларни хонакилаштириб, чорвачилик билан шугуллана бошладилар.

Тотемизм — одамзотнинг ҳайвонот дунёси билан илоҳий боғланиши борлигини англатувчи эътиқод бўлиб, унда ҳар бир уруғ ўз тотемига эга бўлади. Аждодларимиз тужа, от, қўй, сигир, эчки каби хонакилаштирилган

ҳайвонларга ва турмуш кечириши учун зарур бўлган ит ва мушук каби ҳайвонларга топинар эдилар. Ҳайвонларга топинишга бош сабаб ҳайвонлар одамларнинг тирикчилиги ва фаровон турмуш кечиришининг асосий омили бўлганлигидан эди.

Бу даврларда аждодларимиз орасида “от ўйини”, “эчки ўйини”, “пишак-мушук ўйини”, “айик ўйини”, “шер ўйини”, “юронқозик ўйини”, “қоплон ўйини” сингари тақлид қилиб ўйналадиган тотемистик маросим ўйинлари пайдо бўлди.

Инсоният жамияти янги босқичга кўтарилгандан сўнг ибтидоий жамоа, яъни тош асрида пайдо бўлган тотемистик маросим ўйинлари ўз илоҳий аҳамиятини йўқота борди ва оддий томоша ўйинларига айланиб қолди. Қанча замонлар ўтмасин, ибтидоий жамоалар маросимларида ўйналган ўйинлар ва пантомималар янги мазмун, янги шаклларга кириб, қисман сақланиб қолди ҳамда ҳозирги кунларгача етиб келди.

Петербург шаҳридаги Ҳедрин номидаги кутубхона фондида Самарқанд ёки Ҳиротнинг қадими мусаввирлар мактаби намоёндалари томонидан чизилган, деган тахминдаги 3 та қадими суратда эчки ниқобини кийиб ўйинга тушаётган кишилар тасвиrlанганлиги, Ибн Арабшоҳ асарларида, шунингдек, Шарафиддин Али Яздийнинг “Зафарнома”сида Самарқанд шаҳрида ўтказилган байрамларда ҳайвонларга тақлид қилинган ўйинлар ва томошалар намойиш этилганлиги ҳақида маълумотлар берилиши бу тарихий ўйинларнинг ўша даврда ҳам одамларнинг хотирасида сақланиб қолганлигидан далолат беради. Хоразмда ўтадиган байрамлар, тўйларда ҳозир ҳам “юронқозик ўйини”, “от ўйини”, “чорлоқ ўйини”, “эчки ўйини” ўйналиб келинади. Сурхондарё вилояти Сариосиё туманидаги “Зевари” фолклор-этнографик халқ ансамбли дастуридан “айик ови” ўйини жой олган ва шу кунларда ҳам халқ сайллари, байрамларда намойиш этилмоқда.

Халқимиз яратган бу ўйинлар жуда томошабоп ва жозибали бўлсада, уларда акс этган рақс элементлари жуда соддалиги туфайли профессионал рақсларда жуда кам қўлланилади.

I – 2. Нафосат тарбиясининг баркамол авлод тарбиясидаги ўрни ва аҳамияти.

Мусиқа санъати нафосат тарбиясининг муҳим омили бўлиб, у гармоник ривожланган шахснинг камолотга етишиши учун унга муҳим таъсир этувчи жараёндир. Боғчада, оиласда, бошланғич синфда мусиқа машғулотларини қониқарли уюштириш, ёш авлоднинг ички дунёсини бойитиш ва санъатни тўғри тушунишдаги ягона йўлдир. Мусиқа айни бир вақтнинг ўзида ҳам фан, ҳам санъатдир. У физика, математикага асосланади. Бу фанлар мусиқани фанга айлантиради, аммо мусиқа фан чиқарган хулосалардан ўз ҳолича фойдаланадиган, илҳом туфайли санъатга айланади.

Мусиқа кишилар эҳтиёжини қондириб борар экан, уларнинг онгини шакллантиришга кўмаклашади, ҳис-туйғуларини бойитади, шахсдаги ғоявий хусусиятларни тарбиялашга катта ёрдам беради.

“Болаликда эришилмаган нарсага камолот ёшида эришиш қийин” – деб айтган эди атоқли педагог Сухомлинский. Бу сўзларнинг ҳаётйлигини тарбия фани, ҳаётнинг ўзи, мусиқа ва санъат фанидан йироқ бўлган баъзи катта ёшли шахслар тасдиқлаб турибди. Катта ёшли кишининг ҳаёти, унинг атрофдаги воқеликка муносабати кўп жиҳатдан болаликдаги олган тарбиясига бориб тақалади. Умумтаълим мактабидаги мусиқа таълими ва тарбиясининг мувоффақияти бошланғич синфлардан бошлаб мусиқа дарсларининг қай даражада уюштрилганлиги ва ташкил этилганлигига боғлиқдир. Бунда, айниқса, ўқитувчи ўқувчиларга нисбатан эстетик-нафосат завқини уйгота билиши керак. Бу учун аввало ўқитувчининг ўзи мусиқа маълумотига эга бўлиши ва қуидаги тадбирларни амалга ошира олиши керак:

- Болаларнинг мусиқага нисбатан ижобий муносабатини тарбиялаш,
- Кўшиқ куйлаш ва эшишишга ўргатиш.
- Дарснинг ҳар бир бўлагини, мусиқа ҳақидаги ҳар бир маълумотни кичик ёшдаги ўқувчилар қувноқлик ва қизиқиш билан қабул қилишларига эришиш.

Умумтарбия ишига комплекс ёндашиш ўрта мактабнинг барча педагоглари, шу жумладан мусиқа ўқитувчиларининг, шахснинг гармоник ривожланишига қўшаётган ўз ҳиссалари билан асосланади. Мусиқавий тарбия, болалар мусиқавий қобилиятининг ривожланишида мактаб ўқувчилари нафосат тарбиясининг қисмидир. Мусиқавий эстетик тарбия масалалари бугунги кунда муҳим аҳамиятга эга. Ваҳолданки, болда шахснинг шаклланиш жараёнида унинг эстетик-нафосат маданият асосидаги ҳар томонлама бадиий ривожланиши ўқитувчидан жиддий маъсулиятни талаб қиласди. Чунки бошланғич синфдаги мусиқа тарбияси боланинг меҳнатга, Ватанга ва бурчга бўлган муҳаббатини шакллантиради, тарбиялайди, ҳамда унинг бутун ҳаёти момайнида унга ҳамроҳ бўлиб боради.

Мусиқа дарслари мактабдаги бошқа дарслардан ўзининг ҳисхаяжонлилиги билан фарқланади. Умумтаълим миқёсидаги барча предметларни ўрганишда маълум бир тушунчаларни конкрет – аниқ, ягона йўллар билан аниқлаш имконияти бўлади. Лекин мусиқа асарига аниқ, маълум бир шу фаннинг турғун тушунчаси деб қараб бўлмайди. Чунки мусиқа асари абстракт бир нарса бўлмай, у ҳар доим ривожланиб борувчи жонли санъатdir.

Мактаб таълими тизимида бошланғич таълим муҳим ўрин эгаллайди. Ҳозирги кунда бошланғич мактабнинг аҳамияти юқори таълимнинг олдинги босқичи сифатида муҳимроқ масалага айланмоқда, шунинг учун ҳар бир фаннинг алоҳида ўқитилиши аҳамияти ва роли ошиб бормоқда. Шу жумладан ўқувчилар нафосат тарбиясининг ҳаракат тимсоли бўлмиш “мусиқа ва ашула” фани ҳам бундан истисно эмас. Ўқувчиларнинг мусиқавий нафосат тарбиясида мусиқа дарсларининг ижодий тарзда олиб борилиши муҳим аҳамият касб этади. Ўқитувчининг дарсга ижодий ёндашиши бир қанча фойдали маслаҳатларни ва вазифаларни ўз олдига қўяди, булар:

- Мусиқа тарбиясида янги усул ва воситалар излаш.
- Ҳаёт ва санъат ўртасидаги узвий боғлиқликни ифодалаш.

- Мусиқа санъатининг мазмуни ва маъносини тушунтириш мақсадида аниқ манба ва мисолларни ишлатиш.

- Ўз устида тинмай ишлаш, яъни билим савияси, маданиятини ошириш йўлларини такомиллаштириб бориши.

Ўзбекистонда мусиқий нафосат тарбиясининг ривожланиш тарихига назар ташласак, XX асрнинг 20-30 йилларида ёк Ўзбекистон Республикаси ҳукумати қарорларида маданият, фан ва санъатни ривожлантириш тўғрисида қарорлар қабул қилганлигини кўрамиз. Бу нарса мусиқа маорифига - профессионал ва оммавий мусиқага ҳам тааллуқли эди. Бунинг учун эса, аввало оммага кенг маданий ва умумий мусиқа тарбияси бериш лозим эди. Оммавий мусиқа тарбияси профессионал таълимнинг асосини ташкил қилиши лозим бўлди. Шунинг учун маданиятни кўтаришга, кенг халқ оммасининг бадиий дидини тарбиялашга катта куч-ғайрат сарфланди. Мусиқа ташвиқоти ва оммавий мусиқа тарбиясининг амалий масалалари биринчи ўринга қўйилди. Ўзбек ёзувчилари сафи Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳхор, Ҳамид Олимжон, Уйғун каби истеъоддли адиллар ҳисобига кенгайди. Йирик ижодкор рассомлар Лутфулла Абдуллаев, Абдулҳақ Абдуллаев, Самиғ Абдуллаевлар, Мухтор Ашрафий, Толибжон Содиков, Мутал Бурхонов каби композитор ва бастакорлар етишиб чиқди. Бу даврга келиб хореографик таълимга ҳам асос солинди.

Кенг халқ оммасининг ижоди бадиий ҳаваскорлик, ўз навбатида, профессионал санъатнинг ўсишига кўмаклашди. Мусиқашунос Н. Ғоипов 1973 йилда нашр этилган “Миллий санъат ривожланишидаги муаммолар” асарида шундай ёзади: “Бадиий ҳаваскорликнинг асосий вазифаси – жамиятимиз ҳар бир аъзосида бадиий қобилиятни уйғотиш ва ривожлантиришдан, ҳар бир кишини эстетик бунёдкорлиқдаги иштирокини унинг ички эҳтиёжига айлантиришдан иборат. Бунда ривожланган бадиий ҳаваскорлик ўзини бадиий ижодга бутунлай бағиашлашга қодир истеъоддли кишиларни аниқлашга фаол ёрдам беради. Шу тариқа профессионал санъатга янги-янги кучлар кириб келади”.

Мусиқа ҳаётидаги жонланишга мусиқага бағишиланган декадалар, мусиқа ҳақида маъruzалар, олимпиадалар ва Республика қўриклари кўп жиҳатдан ёрдам беради. 1932 йилнинг август ойида Москвада олимпиада ўтказилди. Унга иштирок этиш учун Ўзбекистонда ҳам кўрик-танлов ўтказилди ва унга 50 та бадиий жамоалар иштирок этди. Улар орасидан энг яхши 30 нафар ҳаваскор қатнашчи танлаб олинди ва улар Москвада ўзбек мусиқа санъатини намоиш этдилар. Бироқ ўзбек санъати, шу жумладан мусиқа маданияти ривожланишига қарамай, миллий кадрлар тайёрлаш асосий масала бўлиб қолди. 1932 йил 19 сентябрда қабул қилинган “Олий мактабнинг ўқув дастурлари ва режими тўғрисида”ги қарор ўзбек санъати ва профессионал миллий кадрларнинг ўсиши ва ривожланишида муҳим рол ўйнади. Қарорда барча фанларнинг, жумладан мусиқа дарсларининг ҳам ўқув дастурлари ва режаларини тубдан қайта кўриб чиқиш талаб қилинганди. Олимлар, услугчи ва ўқитувчилар дастур ва дарсликларни қайта тузиш ишларини бошлаб юбордилар. “Ўзбекистон мактабларида бадиий тарбия бериш тўғрисида”ги қарорда қуидаги тадбирларни амалга ошириш кўрсатилган эди:

1. Мактабларда болалар драма, мусиқа, хор, тасвирий санъат сингари бадиий ҳаваскорлик тўғракларини ташкил этиш.
2. Туманлар ва шаҳарларда катталар кучи билан бадиий ҳаваскорликнинг барча турлари бўйича болаларга хизмат кўрсатувчи муассасалар ташкил этилсин.
3. Бадиий ҳаваскорликнинг барча турлари бўйича болалар бадиий кўриги ташкил этиш.
4. Клуб, истироҳат боғи, болалар боғчалари ва шу каби муассасаларда иирик мутахассислар – мусиқачилар, актёrlар, рассомлар, шоирлар, ёзувчиларни жалб этган ҳолда мактаб ўқувчилари билан бадиий иш олиб боришни ташкил этиш.
5. Бадиий жиҳатдан алоҳида истеъодли болаларни аниқлаш ва улар билан алоҳида машғулотлар ташкил этиш.

Болалар билан олиб бориладиган мусиқа ишлари асосан намуна мактабларида, тажриба-мехнат мактабларида, мактаб интернатларида олиб борилган. Али Ардобус Иброҳимов бадиий раҳбар бўлган Зебунисо номидаги мактаб-интернатда турли тўгараклар, шу жумладан мусиқа машғулотлари олиб борилган. Бу мактабнинг директори Саодат Енисеева эди. У чуқур билимли бўлиб, бир қанча хорижий тилларни билган, фортепианони яхши чалган, хотин-қизлар маорифининг фаол иштирокчиларидан бири эди. Мусиқа тўгарагида Иброҳим Шоумаров, Абдусоат Воҳобов сингари машҳур созандар ва хонандалар дарс беришган. Хор тўгарагини В. Сакович ва Али Ардобус Иброҳимовлар олиб боришган. Мактаб-интернатда “Санъатчи қизлар” номли жамоа ташкил қилинди. Унинг констертлари тез орада фавқулодда шухрат қозонди. Аста-секин жамоага йигитлар ҳам қатнаша бошлаган. Констертларда ашулачи Карим Зокиров, мусиқачилардан найчи Сайджон Калонов, чангчи Фахриддин Солиқовлар иштирок этганлар. Туркистонда бундай жамоалар Тошкент, Фаргона ва Самарқандда ташкил этилди. Бу жамоалар фаолиятида оммани бадиий тарбиялаш вазифаси қўйилган.

Илгор мактабларнинг педагогик жамоалари ўша вактдаёқ ўқувчи ёшларга мусиқа тарбияси бериш ва уларда хис-туйғулар доирасини шакллаштиришнинг аҳамиятига тўғри баҳо беришган, мусиқа машғулотларидан мактаб жамоаларини ташкил этишда мувоффақиятли фойдаланишган. Бу мактабларда ўқитишининг дастлабки босқичлариданоқ болаларни санъат билан ошно қилиш йўлларини излаганлар, улар тасоввuri ва ижодий тафаккурини ривожлантиришда ашула дарсларидаги мусиқа машғулотларидан фойдаланишга ҳаракат қилганлар. Бундай ўқитувчилар муттасил равишда синфдан ташқари машғулотлар ўтказганлар, мактаб жамоасининг турмуш ва ижтимоий ҳаётига эстетикани-нафосатни олиб киришнинг қулай йўлларини излаганлар ҳамда бу борада имкониятлари оз бўлсада, салмоқли натижаларга эришганлар.

1933 йилда Тошкентда болаларга бадиий тарбия бериш ”Шаҳар уйи” очилди. 1936 йилдан 1941 йилгача у “Марказий кашшофлар уйи” таркибиға кирган эди. 1946 йилдан бошлаб мустақил муассаса тарзида қайта тикланди. Унинг асосий мақсади болалар бадиий ҳаваскорлиги марказини ташкил этиш, болалар театрлари, бадиий ҳаваскорлик тўгараклари раҳбар кадрларини назарий ва амалий жиҳатдан тайёрлашдан иборат бўлган. Услубий вазифаларни ҳам бажарган – педагоглар учун қўлланмалар нашр этган, ўқувчилар учун репертуарлар тузган, янги асарларни оммалаштиришган, талантли ижрочиларни аниқлаб, уларни ўқишига жўнатган. Юқори синф ўқувчилари учун маъruzалар ўқилган, констертлар, кўргазмалар ташкил қилинган. Барча умумтаълим мактаблар, хунар-техника билим юртлари, болалар боғчалари ва ёшларнинг жамоачиликни эстетик тарбиялаш, таълим-тарбия жараёнини асосий масалаларидан бири деб қаралган.

Мактабларда юз йиллар мобайнида хукм сурисиб келган куруқ расмиятчиликка барҳам берилган. Янги мактаб ҳаётий талаб ва эҳтиёжларни қондиришга қаратилади. Эстетик тарбиянинг янада такомиллашуви, унинг болалар қизиқишига мос шакл ва методларини яратилишидаги мисли кўрилмаган ажойиб ташаббускорлик ҳамда фаоллигининг қулоч ёзиши учун ҳарактерлидир. Умумтаълим мактабида ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялашнинг кейинги йилларда ривожланиши натижасида мактабда адабиёт ва санъатнинг мавқеи мустаҳкамланиб борди.

Педагогика фани дастур ва дарсликларни тузди ва такомиллаштирилди. Ўқитувчилар учун методик қўлланмалар яратилди, ўқитувчиларни ҳаёт ва санъатдаги гўзаллик оламига жалб этишнинг янги формалари ишлаб чиқилди. Ўқитувчиларнинг синфдан ва мактабдан ташқари бадиий ижодий фаолияти форма ва методларини ривожлантириш ғояларининг вужудга келиши ҳамда мустаҳкамланиши алоҳида аҳамият касб этади, шу билан бирга мактабни ривожлантириш ғояларининг вужудга келиши ҳамда мустаҳкамланиши алоҳида аҳамият касб этди, шу билан бирга

мактабни ривожлантириш учун энг самарали омил бўлди. Ўқувчиларни эстетик тарбиялаш юзасидан иш олиб борган мактабларнинг амалий тажрибаси, улар ижодий меҳнатлари билан асосий вазифани самарали ҳал этганини, яъни ҳар томонлама ривожланган, ўзида маънавий бойлик, аҳлоқий поклик ва жисмоний камолотни мужассамлаштираётганини кўрсатди. Шу сабабли, мамлакатда ҳар бир мактабда эстетик тарбия педагогиқанинг шахсни шакллантиришдаги энг муҳим элементи деб қаралди.

Эстетик тарбиянинг мазмуни болаларнинг синфда, синфдан ташқарида турли бадиий ва ижодий фаолияти формаларининг чамбарchas боғланишини назарда тутади. Ҳар бир мактабда болага эстетик тарбия беришнинг интенсив ва ривожланувчи комплексини ташкил қилиш учун, эстетик тарбиянинг мақсадлари ва вазифалари бир томонламалиги хақида тушунчаларни бартараф этиш керак.

Табиатни теварак атрофдаги гўзалликларга муносабат ва фандаги гўзалликларни англаш, жисмоний камолотга этиш, адабиёт ва санъат ўртасидаги мулоқотга нисбатан анча кўп тарбиявий самара беради. Чинакам эстетик тарбия вазифалари кўпинча юзаки ҳал қилинди. Масалан: маълум бир бадиий асар жиддий камчилиги шундаки, мактабда эстетик тарбия вазифалари кўпинча юзаки ҳал қилинди. Масалан: маълум бир бадиий асар жиддий мақсадларсиз фойдаланиш учун режалаштирилади. Ваҳоланки, ўқитучилар билан ажойиб мусиқа, адабиёт ёки тасвирий санъат асарлари хақида кези келганда юзаки тарзда гаплашмаслик керак. Бадиий асар материали асосидаги тарбиявий ишнинг савияси, асарнинг мураккаблиги, ундаги ғоянинг чуқурлиги, муаллифнинг бадиий маҳорати ва аҳлоқий эстетик тасаввурига мувофиқ бўлиши лозим.

Санъатни билишнинг икки томони бор: бадиий асарнинг бевосита идрок этиш, ҳамда уни баҳолашдир. Мактабда буларнинг ҳар иккаласига ҳам эътибор бериш лозим. Ўқувчи биринчи навбатда китоблар ёки расмлар муҳитида бўлиши, асар учун тегишли бадиий аҳлоқий эстетик моҳиятини англаши керак. Бадиий асарнинг мазмунини яратилган воситалардан бошқа

хеч қандай воситалар ёрдамида бериб бўлмаслигини фаҳмлаш лозим. Бола санъат асарини идрок этишда бир лаҳза унга маҳлиё бўлиб қоладики, унинг худди шу аҳзадаги ички кечинмаларини педагогнинг айнан қўздаги мақсадидир. Агар бола маълум бир рангли тасвир асарига лоқайд томошабин бўлиб қолса, ёки буюк мусиқа асарини лоқайдлик билан томошабин бўлиб қолса, ёки буюк асарнинг буюклиги ва ўлмаслиги ҳақида айтадиган гаплари бекор кетади.

Ўқитувчи мазкур тингланган мусиқа ёки санъат асари ҳақида бирорта савол бермаса, унда бирор ҳиссиёт вужудга келмаса, шахсий ҳиссиёт ва муносабат билан боғланмаган хабар тарзида алоқагина пайдо бўлса, демак вазифа бажарилмаган ҳисобланади. Мақсадга эришилмаган ҳисобланади. Асарни билишнинг иккинчи босқичида ўқувчи асар ҳақидаги ўз фикрини айтиши, унинг ғоявий-бадиий мазмунига баҳо бериши, асарнинг ҳарактерли ҳусусиятларини таҳлил қилиши керак, бунда танқидчилик, санъатшунослик ва ҳоказолардаги муаллиф ва унинг асарлари ҳақида инсоният тўплаган билимлари мужассамлашади.

Эстетик идеал тўғрисида тушунчанинг барқарорлиги мактаб ёши учун ҳарактерлидир. Саргузашт, илмий фантастикага доир адабиётларга қизиқиш қўшиқчи ва чолғу ансамблига ишқибозлик билан алмашинишини, телевидениенинг бадиий эшиттиришларига иштиёқмандлик ўрнини ҳаваскорлик санъати эгаллаши мумкин. Асарнинг ғоявий ва бадиий мазмунини баҳолаш қобилияти таркиб топади. Классик адаиёт ва санъатга қизиқиш мустаҳкамлашади.

Эстетик идеал тўғрисидаги тушунчанинг барқарорлиги мактаб ёши учун ҳарактерлидир. Саргузашт, илмий фантастикага доир адабиётларга қизиқиш қўшиқчи ва чолғу ансамблига ишқибозлик билан алмашиниши, телевидениенинг бадиий эшиттиришларига иштиёқмандлик ўрнини ҳаваскорлик санъати эгаллаши мумкин. Асарнинг ғоявий ва бадиий мазмунини баҳолаш қобилияти таркиб топади. Классик адабиёт ва санъатга қизиқиш мустаҳкамланади.

Мактаб ривожланишининг ҳозирги босқичида бадий ва эстетик дидни, чуқур инсонпарварлик дунёқарашини шакллантириш энг муҳим ишдир. Ҳаётдаги ва санъатдаги гўзаллик кишининг ахлоқийлиги ҳам ғоявий-сиёсий етуклигини таъминлашнинг тобора қудратли воситасига айланмоқда. Мусиқа дарси - бошланғич мактабда мусиқа тарбиясининг базасидир. Дарснинг мазмунини ўзаро боғланган учун қисм: хор бўлиб қўшиқ айтиш, мусиқа саводи ва мусиқа тинглаш жараёнлари ташкил этади. Бу билимлар кейинги вақтларда мусиқа асбобларида чалиш, қўшиқ қуйлашнинг янги услубларини қўллаш мусиқа саводи остидаги ҳараракатлар ва шу каби йўллар билан бойитилмоқда.

Бошланғич мактабда ўқувчиларга мусиқа тарбияси беришнинг асосий вазифасидан бири мусиқага қизиқиш ва унга бўлган муҳаббат билан мулоқотда бўлиш орқали мусиқадан эстетик завқ олиш, унинг ҳаётий мазмунини тушунишни шакллантиришдан иборат. Кичик ёшдаги мактаб ўқувчилари умумхалқ байрамлари тўғрисидаги қўшиқларни бажонидил куйлашади. Синфда жўр бўлиб қўшиқ айтишда бутун синф қатнашади. Мусиқавий эстетик тарбия масалалари ҳозирги замон педагогикасида инсонпарварлик тарбиясининг умумий муаммолари қаторидаги масалалардан бири бўлиб ҳисобланади.

Мусиқий эстетик тарбия “умумий мусиқа” тушунчасига қараганда анча кенг тушунчадир. Мусиқавий-эстетик тарбияда мусиқани идрок қилиш малакаларини фаол ривожлантириш, санъат ва атрофдаги гўзал нарсаларга муҳаббат туйғусини ҳамда ўз ҳис-туйғуларини мусиқа тилида ижодий шакллантириш муҳим роль ўйнайди. Эстетик идрок, эстетик дидни тарбиялаш, бадий қобилияtlарни ривожлантириш доимо ақлий ва ахлоқий тарбия билан ўзаро таъсирда бўлади.

Ҳозирги замон мусиқа дарслари мусиқавий тарбия ва таълимнинг ўзига хос вазифалари билан бир қаторда ўз олдига қуйидаги вазифаларни қўймоғи керак.

1. Ҳозирги замон таълим мактабида мусиқавий тарбия системаси күпгина элементлардан ташкил топади, булар: мусиқа дарси, синфдан ва мактабдан ташқари олиб бориладиган мусиқавий ишлар - хор тұғараклари, вокал-чолғу ансамллари, мамлакат маданият ва спорт ишлари вазирлиги тасарруфига киравчи мусиқа ва санъат мактаблари. Бу занжирда оммавий ахборот воситалари жуда катта ўрин тутади.

2. Тарбияловчи ва ривожлантирувчи воситаларнинг жами мусиқавий эстетик муҳитни ташкил этадики, бу муҳитда ўқувчиларнинг мусиқа соҳасидаги қизиқиш ва эҳтиёжлари вужудга келади.

3. Мусиқа дарси мусиқа ижодининг қувончини англаш түйғусини маълум бир композитор ёки халқ мусиқаси асрида аҳлоқий эстетик мазмунда ҳузурланиш қобилиятини шакллантиради.

4. Хор бўлиб қўшиқ айтишда олиб бориладиган ишларнинг хилма-хил шаклларини: қўшиқ ижро этишни, мусиқа саводини, мусиқани идрок қилишни, мусиқа асбобларида чалишни ҳамда қўшиқ куйлашда янги услубларни ўзига бирлаштиради.

Ҳозирги мусиқа дарси услубиётининг хилма-хил формалари ва ахборот воситалари асосида қуролланганлиги билан ажралиб туради. Ўқувчиларни тарбиялаш ва ўқитиш учун мусиқа дарси уларга таълим бериш, улар билан биргаликда ва ўзаро алоқада амалга оширилмоғи лозим. Бу мусиқа педагогикасининг энг муҳим принстiplаридан биридир.

Д. Б. Коблевский бундай деб ёзган эди: “Мусиқа дарслари ўз олдига қуидаги вазифаларни қўяди: ўқувчиларни катта мусиқа санъати дунёсига олиб кириш, уларни мусиқани ва унинг жуда бой жанрларини биргаликда севиш ҳамда ўқувчиларда мусиқа маданиятини улардаги маънавий маданиятнинг бир қисми сифатида тарбиялашдан иборатdir.

Мусиқа санъати барча санъатлар сингари кишиларга боқийликда турли-туман ҳодисаларни ифодаловчи бадиий образларни намоён қиласи. Умумтаълим мактабларда мусиқа тарбиясининг асосий вазифаси ўқувчиларни, ўз Ватанига, халқига садоқатли бўлиш руҳида тарбиялаш,

уларга юксак ахлоқий эстетик ҳиссиётни ошириш. Санъатга бўлган қобилиятни ўстиришдан иборат. Мусиқа дарси ўз-ўзидан маълумки, санъат дарсидир. Мусиқавий тарбия ҳар бир боладаги гармоник қобилиятни ривожлантиришда, болани ҳар томонлама баркамол бўлиб ўсишига катта ёрдам беради. Ана шулардан бири хор бўлиб қўшиқ айтиш ёшларга мусиқа тарбияси беришнинг муҳим формасидир.

Мактабда мусиқа ўқувчисининг асосий мақсади - болаларни мусиқа санъатига қизиқтириш, уларни мусиқавий эстетик истеъодини ривожлантиришдан иборат.

Ўқувчиларни фақат мусиқани амалий жараёнда, назарий асосда ва маҳсус таълим услубиётига асосланган ҳолда, мусиқа саводини ўзлаштириши лозим. Мана шу сабабларга кўра, энг тушунарли, оммавий ва чуқур эмостионал таъсир кучига эга бўлган хор қўшиқлари мактабда болалар мусиқа тарбиясининг асоси ҳисобланади.

Ўқувчилар мусиқа дарсида фақат қўшиқ ўрганиш ёки мусиқа саводини эгаллаш билан чегараланиб қолмасдан балки ўқитувчи ижросида мусиқа асарларини куйлайдилар ва идрок этадилар. Мусиқа асосларини ўқувчиларга тушунтириш ва таништири ўқувчиларнинг мусиқавий билим савиясини кенгайтиради. Болаларда мусиқа ижроилигига асарларини эшитиш дарсларини олиб бориш унинг хилма-хиллигини оширади. Дарснинг мазмунли ва қизиқарли ўтишига катта ёрдам беради.

Мусиқа асарларини чуқур эгаллаш, тушуниш учун мусиқани эшитиш малакаси ва мусиқа дарслари эса болаларда дастлабки тайёргарлик малакаларини беради холос.

II – БОБ: ЎЗБЕК МИЛЛИЙ РОАҚС САНЬАТИНИНГ ОҲАНГЛАР БИЛАН УЙҒУНЛАШУВИНИ ЎРГАНИШНИНГ ТАЪЛИМ-ТПРБИЯДАГИ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ.

II - 1. Ўзбек миллий рақс санъатининг оҳанглар билан уйғунлашувида ҳисса қўшган рақс усталари ижодини ўрганишнинг аҳамияти.

Ўзбек рақси — бой маданиятимизнинг ажралмас қисми: халқимизнинг дунёни ҳис қилиш жараёнида ўзига хослигини акс эттирган санъат турларидан биридир. Рақслардаги ҳар бир ҳаракат, назокат мутаносиблиги: жило, кўз қарашлари — рақс ҳаракатлар унсурлари факат миллатимизга хос тарзда намоён бўлади. Улар ўзбекнинг ҳаёти, яшаш тарзи, завқу шавқи, орзу-умиди, дарду қувончини кўрсатувчи муҳтасар бир саҳна асари, оҳанг ва ритмга жавобан инсон рухи, юрагиу вужудида яралган «аксадо»дир.

Ўзбек халқ рақс санъати — халқимиз тарихи каби қадим ва рангбаранг. Рақслар азалдан тўю маъракаларда, байраму тантаналарда шодиёна дамларнинг авжи сифатида ижро этиб келинган. Халқимизнинг жон томиридан пайдо бўлган бу санъат тирик бир вужуд каби мудом ривожланишда бўлган. У устозлардан шогирдларга ўтиб, кейинги авлодга қисман этиб борган. Рақс санъати анъанавий сақланиш жараёнида ривожланиб, такомиллашиб борган. Оурмуш эса ҳамиша янги-янги рақслар яратиш учун мавзулар инъом этиб турган. Бу жараёнда мусиқа ривожини ҳам кўздан қочирмаслик керак. Масалан, мақомларнинг ривож топиши мумтоз рақс санъатидан ҳам янгича пластикани талаб қилган ва бу эса, ўз навбатида, янада юксакроқ ижодий вазифаларни ҳал қилишни тақозо этган. Оқитабда профессионал ҳамда ҳаваскор раққослар пайдо бўлган ва бу жараёнда ўз-ўзидан мумтоз рақслар ҳам яратилган.

XIX асрнинг охирларига келиб мутахассислар томонидан ўрганила бошланганда, ўзбек рақс санъати — мумтоз ва халқ рақсларига яққол бўлинганлиги қузатилган. Ўзбек рақслари учта — Бухоро, Фаргона ва

Хоразм мактабларига бўлинади. Ҳар бир мактаб рақсларининг суръат вазнлари ва назокат мутаносиблиги тизимлари турфа тарзда бўлади, шунингдек, мусиқага муносабати ҳам ўзига хосдир.

Ўзбек аёллар якка рақслари XX асрнинг бошларига келиб замонавий кўриниш ола бошлади. Бу энди саҳнанинг пайдо бўлиши ва у қўядиган талаблар билан боғлиқ эди. Рақс санъати усталари энди рақсларни саҳналаштира бошладилар, оммавий рақс композитсияларини яратдилар. Рақсларни саҳнага қўювчи, унинг мумтоз нусхасини яратувчи санъаткорлар — хореографлар пайдо бўлди.

Уста Олим Комилов, Юсуф қизиқ Шакаржонов, Ота Хўжа Эшон, уларнинг шогирди ва издоши — Оамараҳоним халқ орасидан чиққан ана шундай илк хореографлардандир.

Ўзбек рақс санъатининг ривожида Мукаррама Оурғунбоеванинг хизмати бекиёсdir. Бу санъаткор халқ ва мумтоз рақсларини асрабавайлаш билан бирга, уларни замонавий мазмун ва шакл билан тўлдирди. Унинг саъий ҳаракатининг мантиқли давоми сифатида 1957-йилда ўзбек маданияти ва санъатида ўчмас из қолдирган «Бахор» ансамбли тузилди. Ансамблда Мукаррама Оурғунбоева қўйган рақслар ҳақиқий санъат нафаси уфуриб турдиган, бадиий юксак, бетакрор жилоларга бой асарлардир.

Шу сабабдан бўлса керак, бу рақсларни ёзма тарзда қолдириш — қоғозга тушириш, китоблар яратиш эҳтиёжи туғилди. Бўлғуси рақкос ва рақкосаларни тайёрлашда бу ишнинг аҳамияти бебаҳо эканлиги ҳам ҳисобга олинди. Бу заҳматли ишни ушбу китобнинг муаллифи ўз зиммасига олди ва ўндан ортиқ: «Фарғона рақслари», «Бухоро рақслари», «Ўзбек рақслари» каби қўлланмалар яратди.

Маргарита Оқилова. Маргарита Баҳлуловна Оқилова 1920 йилда Самарқанд ўаҳрида туғилган. Отаси Баҳлул Беняминзода аслида Эрон миллатидан бўлиб, ёшлигига Бағдоддан Самарқандга келиб, ҳаёт кечиришган. Мусиқа ва рақс санъатининг хилма-хил турлари баралла янгоаб турган оила ёш Маргаританинг келажақда таниқли рақкоса ва балетмейстер

бўлибетишуvida ижобий таъсир кўрсатди ва уни жозибадор рақслар оламига олиб кирди. Маргаританинг раққосалик маҳорати замондош раққосалар фаолиятида мавжуд бўлган ижодий муҳит таъсири остида шаклланди ва ривожланди. Самарқанд шахрида 1919 йилда тузилган драматик студия баъзасидаги “Халқ театр”да ишлади.

Маргарита Оқилованинг ўзи: - “ мен беш ёшлигимда рақсга туша бошладим, чунки опам Тамара ҳам рақсга тушарди. Мен бўлсанм дастлаб унинг қўл ва оёқ ҳаракатларига диққат билан қараб туарар эдим, кейин уларни ўрганиб, рақсга тушардим. “Мирзадавлат”, “Баҳор”, “Дилхирож”, “Қоши қора”, “Дойра бози” каби ҳар хил терма куйларга ўйнардим” – деб эсларди.

Бўлажак раққоса 1932 йилга қадар Самарқанд театри санъаткорлари муҳитида тарбияланди ва рақсга астойдил кўнгил қўйди. 1932 йили Оқиловлар хонадони ТОжикистон Республикаси пойтахти Душанбе шахрига кўчиб кетдилар. Миллий куйларнинг кенг тъарқалиши раққоса Маргаританинг рақс репертуарини бойитиша мухим рол ўйнади. Унинг репертуарига “Помирча”, “Афғонча”, “Дашнободча”, “Тошкентча” каби рақслар кирди. Маргарита ижросида бу рақсларни тоиошибинлар севиб қолган эдилар. Аммо Маргарита рақс сирларини янада чуқурроқ ўзлаштиришга, келгусида таниқли раққосалар қаторига кириб, истаган пайтда табаррук саҳна майдонига чиқишига, халққа ёққан ва ўзини бутунлай қониқтирган рақсларни ижро этишга интиларди. Маргарита Самарқанд театрида фақат рақс санъати билангина чегараланиб қолдмади, секин-аста рақс саҳналаштира бошлади.

Улар кейинчали оиласи билан Тошкентга кўчиб келдилар. Маргаританинг умр йўлдоши таниқли балетмейстер Исохор Оқилов Тошкентдаги Ўзбекистон давлат Филармониясининг бош балетмейстери қилиб тайинланди. Маргаритани эса етакси раққоса ва балетмейстер сифатида ишга таклиф этишди.

1955 йилдан бошлаб ҳаётини, фаолиятини бадиий ҳаваскорлик тўгараги санъатини ривожлантириш йўлига қаратди. Маргарита Оқилованинг

ўртандың кызы Зулайхө ва кенжесі Лола Оқиловалар ҳам ўзбек ракс санъатининг ривожланиши йўлида сидқидилдан хизмат қилиб келмоқдалар.

Маргарита Оқилова ўз қызларини ҳам кўп йиллар давомида тарбиялаб, ракс санъатига олиб кирди. Айниқса катта қызы Вилоят Оқилованинг ижоди ракс шинавандалари қалбидан чукур ўрин олган. Ижодкор Маргарита Оқилова ҳақиқатдан ҳам ҳаётга, табиатга ўткир назар ташлаб ундаги жозибали томонларини бадиий ўзлаштириб, ўз санъатига сингдиради. Бизнинг ранг-баранг маънавий ҳаётимиз ракқоса ижодини бойитиб, уни санъат чўққилари томон етаклаб бюорди.

Қундуз Миркаримова. Қундуз Миркаримова 1928 йилда Тошкент шаҳрининг Қўйлиқ даҳасида дунёга келди. Ёшлик чоғлариданоқ у рақсга ва мусиқага меҳр қўйди, кейинчалик ўзбек халқининг машҳур раққосаси бўлиб танилди. У 1939 йилда хореография билим юртига ўқишга киради. Усмон Юсупов ва устоз санъаткор Мукаррама Турғунбоевалар тавсияси билан 1949 йилда Москва хореография билим юртига ўқишга киради. У ерда Мария Александровна Кежунова қўлида таҳсил олади ва билим юртини 1952 йилда тутатади.

1953 йилдан бошлаб Қори Ёқубов номли Ўзбек Филармониясига ишга киради.

1956 йилда “Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист” унвонини олди.

1957 йилдан “Баҳор” халқ ракс ансамблида солистка ва репититор бўлиб ишлади, шу билан биргаликда, хореография билим юртида дарс бера бошлади.

1967 йилда “Ўзбекистон халқ артисти” унвони билан тақдирланди.

Қундуз Миркаримова учун 1993 йил унутилмас йил бўлиб, Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти ўз қўли билан унга “Халқлар дўстлиги ордени”ни топширди. Профессор Қундуз Миркаримова 1957 йилдан бизнинг кунларимизгача “Олий ракс ва хореография мактаби”да ракс сирларини ўсиб келаётган ёш авлодга ўргатиб келди.

Галия Измаилова. Галия Измаилова 1923 йилда таваллуд топган. У ўзбек халқининг биринчи балет раққосасиdir. Галия Измаилова 1941 йилда ўзбек балет мактабини тамомлаб, Навоий номидаги “Опера ва балет театри”га ишга киради. Шу йиллар мобайнида бир қанча балет спектаклларида бош ролларни ижро этди.

1943 йилда “Оқ билак” балетида Семурғ образини яратди.

1945 йилда “Боғчарой фонтани” да зарема образини яратди.

1961 йилда Тошкент театр ва рассомчилик институтини ҳам тамомлади. Бир қанча спектаклларда кўплаб мураккаб образларни яратди. Булардан:

1.1949 йилда “Балерино” балетида Гулнора образи.

2.1948, 1960, 1973 йилларда “Дон Кихот” балетида Китри образи.

3. 1949 йилда “Краний мак” балетида Тао-хао образи.

4.1957 йилда “Жизел” балетида Жизет образи.

5.1960 йилда “Балера” балетида Кармен образи.

6.1961 йилда “Кашмир афсонаси” балетида Наргиз образи.

1977 йилдан бошлаб шу театрда бош балетмейстер лавозимида ишлади ва бир қанча балет спектаклларини саҳналаштириди. Улар:

1.1959 йилда Чайковскийнинг “Оққуш кўли” балети.

2.1960 йилда Равелнинг “Балеро” балети.

3.1961 йилда Мишелнинг “Кашмир афсонаси” балети.

4.1969 йилда Мухтор Ашрафийнинг “Севги тумори” балети.

Галия Измаилова ўзининг ижодий фаолиятида янги классик саҳнавий рақс жанрини вужудга келтирди. Бу рақс жанри шарқона бўлиб, у ўзбек рақсини Европа классик рақслари билан мужассамлаштириди ва Хоразмча, Бухорча, Помирча, Фарғонача ва жаҳон халқлари рақсларининг мохирона ижрочиси бўлди.

Бернора Қориенва. Рақс санъати тарихи ўзининг санъати, ҳаёти ва ижод этган рақслари, яратган асарлари билан машҳур бўлган санъаткорлар ҳақида маълумот беради. Мана шундай асарлар яратиб, тарихда ном

қолдирган раққосалардан бири Бернора Қориенвадир. У 1955 йили Москвадаги хореография билим юртини битиргач, ТОшкентга келиб, Алишер Навоий номидаги “Академик орера ва балет театри”га ишга кирди. Унинг бу ерда яратган илк ролларидан бири “Прима” балети ва бошқа бир қатор роллари ўзбек хореография санъатининг мувоффақиятидир.

“Анна Каренина” балетида Анна ролини, “Тоҳир ва Зухра” балетида Зухра ролини, “Оқкуш кўли” балетида Одетта ролини, “Маскарад”да Нина, “Қиз ва хулиган”да қиз ва бошқа бир қатор ролларни ўйнаган. Шу жумладан “Оқкуш кўли”, “Шапиана”, “Спартак”, “Дон Кихот”, “Темур Малик” спектаклларида бир қанча ролларни ижро этган.

Ижодига ўн йил тўлгач, “Ўзбекистон халқ артисти” унвонига сазовор бўлди. 1957 йил Бернора Қориенва классик раққосалар орасида кумуш медал билан тақдирланди. У бир неча давлатларда яъни, Америка, Япония, Корея, Англияда гастрол сафарларида бўлди.

Классик рақслардан ташқари Бернора Қориенва ўзбек миллий рақсларидан Фарғонача, Бухороча ва Хоразмча рақфсларни ҳам жуда севиб ижро эт ган. 1960 йиллар охирида “Етти баҳодир ва малика” балетида ўйнади. 1971 йилга келиб, Алишер Навоий номидаги опера ва балет театрида “Тановвар” балети қўйилиб, Бернора Қориенва унда ўзининг рақслари билан бош ролни ижро этди.

Бернора Қориенва рақсга бутун умрини баҳшида этган санъаткорлардан биридир.

Уста Олим Комилов. Уста Олим Комилов 1875 йилда Марғилонлик оддий тўқувчи оиласида дунёга келган. У ёшлигига арава тузатувчи устага шогирд тушади, 12 ёшдан бошлаб Масайд отадан чанг ва дойра чалишни ўрганади, лекин дойрага бўлган ҳаваси унга кўпроқ илҳом келтирас эди. Натижада дойра созининг устаси бўлиб етишди.

Машҳур санъаткор Муҳиддин Қори Ёқубов 1926 йилда тузган “Ўзбек этнографик фольклор ансамбли”га Уста Олим Комиловни таклиф қиласди. У бу ансамбл таркибида Россиянинг жуда кўп шаҳарларида ва Кавказ ортида

гастролларда бўлади, сўнгра ўша даврда Республика пойтахти бўлган Самарқанд шаҳрига оиласини кўчириб келади. Турмуш ўртоғи Бегимхон ўзи билан синглиси Нурхон Йўлдошхўжаевани ҳам бирга олиб келади. Нурхон санъат соҳасида ишлай бошлайди. Бир йилдан сўнг Марғилонга қайтишганда, Нурхон акаси томонидан ваҳшийларча ўлдирилади. Бу фожеа бутун Республика санъат аҳлини ларзага солади. Бу ҳақда мусиқали драмалар сахналаштирилган, шеър ва қўшиклар яратилган.

Уста Олим Комилов машҳур санъаткор Тамараҳоним труппасида узоқ йил фаолият кўрсатиб, дунёning жуда қўп мамлакатларида санъатини намоиш қилган. 1932 йилда “Мехнат қаҳрамони” унвони билан тақдирланди. 1937 йилда эса Москвада бўлиб ўтган “Ўзбек адабиёти ва санъати декадаси”дан сўнг “Ўзбекистон халқ артисти” унвонини олди. “Фарғона канали” қурилишида ўзининг дойра шодиёналари билан одамларни меҳнатга чорлайди.

Уста Олим Комилов Ўзбекистон дойрачиларининг пири устози ҳисобланади. Буни Фоғир Иноғомов, Қаҳрамон Дадаев, Одил Камолхўжаев, Талъат Сайфуддинов, Дилмурод Исломов сингари дойрачилар мамнуният билан гапиришади. Ҳозирда Марғилон шаҳридаги адабиёт ва санъат музейида устознинг кийимлари, шахсий буюмлари, орден ва медаллари ҳамда Лондон томошабинларини лол қолдирган чилдирмаси сақланмоқда. Машҳур санъаткор Уста Олим Комилов юртдошлари қалбига абадий муҳрланган. Марғилон шаҳридаги кўчалардан бири, Фарғона шаҳридаги 1-сон болалар мусиқа ва санъат мактабига унинг номи берилган.

Уста Олим Комилов Тамараҳоним билан биргаликда ўша даврдаги Ҳамза театри – ҳозирги миллий театрнинг 15 йиллигига бағишилаб “Тантана” рақсини сахналаштириди ва Мукаррама Турғунбоева билан биргалиқда “Дойра дарси” номли қўлланмани яратдилар. Ҳозиргача бу китобдан ҳам ёш дойрачилар, ҳам устоз рақкосалар дарслик сифатида бирдек фойдаланиб келмоқдалар. Уста Олим Комилов 1953 йилда Тошкент шаҳрида вафот этди.

Тамарахоним 1906 йил 29 марта шаҳридағи Гурчаков темир йўл бекати қўрғонида, арман хонадонида дунёга келди. У болалик давридан бошлаб қўшиқчилик ва рақс санъати билан қизиқди. Ёш Тамара кечкурунлари гулхан атрофида дорбозлар, қизиқчилар, раққос ва хонандалар санъатини мириқиб томоша қиласди, аста-секин ўзи ҳам рақсга тушиб, қўшиқ айта бошлади. ЁШ жажжи арман қизининг ўзига хос бўлган маҳоратини катталар сезиб, уни рақсга тортар эдилар. Тамара 12 ёшидаёқ машхур бўлиб кетди.

1918 йили Тамарахоним Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Уста Олим Комилов, Юсуфжон қизиқ Шакаржонов, Муҳиддин Қориёқубовлар билан танишиб, катта устозлар даврасида ижод қила бошлади. Тамарахоним ўз устозлари ҳақида шундай деган эди: - “Мени биринчи Уста Олим Комилов, Юсуфжон қизиқ Шакаржоновлар саҳнага қўлимдан етаклаб олиб чиқсан эдилар. Улар бутун умр мен учун нафақат маслаҳатчи, ҳамнафас устоз бўладилар, балки улкан қалблари билан мени ва ижодимни ниҳоятда қадрлайдиган самимий дўстларим бўлиб келдилар”.

Тамарахоним 1918 – 1920 йиллардан бошлаб, ўз устозлари билан биргалиқда ўзбек халқининг маънавий ҳаётини барпо этишда бетиним хизмат қилди, ўзбек санъатини юқори чўққиларга олиб чиқди, халқнинг орзуниятлари, ташвишлари, хурсандчилиги билан яшади. Миллий маданиятилизни чет элларда машхур қилди.

1925 йилда Тамарахоним Париж шаҳрида бўлиб ўтган гастролларда қатнашиб, катта мувоффақиятларга сазовор бўлди. Тамарахонимни Европанинг машхур санъаткорлари Анна Павлова, Айседора Дункан, Михаил Фокин, Фёдр Шаляпинлар тан олиб, уни “Афсонавий Тамара” деб, зўр хурмат билан тилга оладиган бўлдилар.

1935 йилда Афсонавий Тамара Лондон шаҳрида бўлиб, “Халқаро рақс санъати фестивали”да ўз устозлари билан қатнашиб, “Олтин медал” совриндори бўлиб қайтди.

Тамараҳоним миллий балет санъатимизнинг пойдеворини қўйган ва унинг ривожига катта ҳисса қўшган атоқли ижодкорлардан ҳисобланади. У 1932 йили Мухтор Ашрафий номидаги Тошкент давлат Консерваториясида балет мактабини очади. У абадий барҳаёт ўзбек рақс эстафетасини ўз шогирдлари Мукаррама Турғунбоева, Розия Каримова, Гавҳар Раҳимова, Қундуз Миркаримова, Галия Измаилова, Елизавета Петросова, Маргарита Оқилова ва бошқалари қўлига тутқазади. 1939 йили Тамараҳоним Алишер Навоий номидаги “Опера ва балет театри”да биринчи ўзбек балети – “Гуландом” асарини яратади.

Тамараҳоним 1950 – 1960 йилларда барча халқ ва миллатлар орасидаги дўстликни ўзининг эркин санъати билан янада мустаҳкамлашга ҳаракат қилди. Устоз санъаткорнинг қўшиқ ва рақслари жаҳон халқларининг 86 тилида янгради. Унинг бой ижодий фаолияти тўғрисида юзлаб мақолалар, бир неча китоблар ёзилган. Тамараҳоним ўз халқига, унинг урф-одати, расм-руслари, анъаналарига содик бўлган ҳолда ўз шогирдларига қаратади. Сўзлари бугун ниҳоятда ибратлидир: “Санъаткор халқ ҳаёти, унинг турмуши, орзу-ниятлари билан яшяши ва уларни ўз ижодида ифода эта билиши улуг вазифадир”.

Мукаррама Турғунбоева. Ўзбек халқи миллий рақс санъати асосчиси Мукаррама Турғунбоева 1913 йилда Фарғона яқинидаги ўрта ҳол дехқон оиласида дунёга келди. У ёшлигидан мусиқага қизиқар, мактабда ўқиб юрган чоғиданоқ рақс тўгарагига қатнашарди. Унинг ёшлик йиллари Фарғонадаги тоғасининг уйида ўтади. Мукарраманинг санъат йўлига киришига келинойиси сабабчи бўлган. Ёш раққосанинг бу санъатга қизиқиши орта боради. Уста Олим Комилов ва Тамараҳоним ўз труппаларига таклиф қиладилар. Мукаррама Турғунбоева 1927 йилда театрда ўз ижодини бошлайди.

1930 – 1940 йилларда ўзбек балет санъати ривожлана бошлайди ва бунга Мукаррама катта ҳисса қўшади. “Буюк канал”, “Гуландом”, “Тоғ

юраги”, “Оқ билак” балетларида асосий рақсларни юксак маҳорат билан ижро этади.

1933 йилда “Пахта”, 1938 йилда “Шохидада” балетларини севиб ижро этади. 1933 йилдан Республика биринчи балет мактабида дарс берга бошлади. Илк рақкосаларга рақс сирларидан сабоқ беради. Иккинчи жаҳон уруши йилларида фронт ичидаги солдатларга намоиш этилган констерт дастурларида ўзининг жозибадор рақслари билан фаол қатнашади.

1954 йили Мукаррама Турғунбоева Ҳиндистон, Корея, Албания, Австрия ва Италияда санъатимизни намоиш этади.

1957 йилда Мукаррама Турғунбоева хотин-қизлардан иборат “Баҳор” халқ рақс ансамблини тузади. 1960 йили “Баҳор” ансамбли Ўзбекистон давлат рақс ансамблига айлантирилди. Мукаррама Турғунбоева ўзининг “Катта ўйин”, “Пахта”, “Қорақалпоқча”, “Наманганча”, “Учрашув”, “Лазги”, “Дилдор”, “Жонон”, “Андижон Полкаси”, “Роҳат”, “Етти гўзал”, “Тошкент пиёласи” рақсларини саҳналаштириди. Буюк санъаткор Мукаррама Турғунбоева 1978 йили 26 ноябрда вафотэтди. “Баҳор” ансамблига Мукаррама Турғунбоева номи берилди.

II – 2. Ўзбек миллий рақс санъатининг оҳанглар билан уйғунлашувида Сурхондарёлик рақс усталари – балетмейстерлар ижодининг аҳамияти.

Инсоният жамияти янги босқичга кўтарилгандан сўнг ибтидоий жамоа, яъни тош асирида пайдо бўлган тотемистик маросим ўйинлари ўз илоҳий аҳамиятини йўқота борди ва оддий томоша ўйинларига айланиб қолди. Қанча замонлар ўтмасин, ибтидоий жамоалар маросимларида ўйналган ўйинлар ва пантомималар янги мазмун, янги шаклларга кириб, қисман сақланиб қолди ҳамда ҳозирги кунларгача етиб келди.

Петербург шаҳридаги Щедрин номидаги кутубхона фондида Самарқанд ёки Ҳиротнинг қадими мусаввирлар мактаби намоёндалари томонидан чизилган, деган таҳминдаги 3 та қадими суратда эчки ниқобини кийиб ўйинга тушаётган кишилар тасвирланганлиги, Ибн Арабшоҳ асарларида, шунингдек, Шарафиддин Али Яздийнинг “Зафарнома”сида Самарқанд шаҳрида ўтказилган байрамларда ҳайвонларга тақлид қилинган ўйинлар ва томошалар намойиш этилганлиги ҳақида маълумотлар берилиши бу тарихий ўйинларнинг ўша даврда ҳам одамларнинг хотирасида сақланиб қолганлигидан далолат беради. Хоразмда ўтадиган байрамлар, тўйларда ҳозир ҳам “юронқозиқ ўйини”, “от ўйини”, “чорлоқ ўйини”, “эчки ўйини” ўйналиб келинади. Сурхондарё вилояти Сариосиё туманидаги “Зевари” фольклор-этнографик халқ ансамбли дастуридан “айик ови” ўйини жой олган ва шу кунларда ҳам халқ сайллари, байрамларда намойиш этилмоқда.

Халқимиз яратган бу ўйинлар жуда томошабоп ва жозибали бўлсада, уларда акс этган рақс элементлари жуда соддалиги туфайли профессионал рақсларда жуда кам қўлланилади.

1929 йилда Сурхондарё вилоятининг Бойсун туманидаги санъаткорлар ўюшиб, Республикаизда биринчи бўлиб, “Кўк кўйлакчилар” номли халқ театрини ташкил этганлар. Бу театр “Иккинчи жаҳон уруши” бошлангунга қадар фаолият олиб борган. Иккинчи жаҳон уруши тугаганидан кейин, театрнинг урушдан омон қайтган ходимлари Бойсун туман маданият уйи

қошида бадиий ҳаваскорлик тўгараги ташкил қилганлар. Бу бадиий тўгарак аста-секин обрў қозониб борган. Бу даврда Бойсун туманида ажойиб ҳофиз Иноят Ғофуров, камон устаси Акрам Орипов, сурнай ва найнинг тнгсиз ижроиси Ражаб метар Дониев, ҳофиз ва дутор созандаси Зикрулла Умаров, доирачи ва ногорачилар Зиёдулла Абдуллаев, Пўлат Тоғаевлар Бойсун санъатини машҳур қилганлар.

1961 йилда туман маданият уйи қошидаги бадиий ҳаваскорлар тўгараги замирида “Ашула ва рақс ансамбли” тузилиб, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Шукур Холмирзаев ва машҳур кинорежисёр Учқун Назаровларнинг таклифи билан жамоага “Шалола” деб ном берилган. “Шалола” ашула рақс ансамбли тез орада ном қозонди, ансамбл истеъододли ёшлар билан тўлдирилди ва унга ҳозирда Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, ғижжак ва дуторнинг моҳир ижроиси Қаюм Абдулхайров бадиий раҳбар этиб тайинланди.

1969 йилда ушбу бадиий жамоага “Шалола” ашула ва рақс халқ ансамбли унвони берилди. Кўп йиллар давомида “Шалола” ансамбли вилоятда ва Республикада ўtkазилган барча маданий тадбирларда, кўрик-танловларда ўзининг хилма-хил дастурлари билан иштирок этиб, халқнинг тўйу томошаларида хизмат қилиб элнинг севимли ансамблига айланди.

1975 йилда Польша халқ республикасининг Закопане шаҳрида ўтказилган “П-жаҳон тоғли ўлкалар фольклор фестивал”ида ўзининг кенг ҳажмдаги фольклор мусиқали дастури билан иштирок этиб, дунё мамлакатларидан келган 58 та бадиий жамоалар ўртасида фахрли III-ўринни ва “Кумуш болта” совринини қўлга киритди. Шу йиллар давомида Республикамиз ва собиқ “иттифоқ”нинг пойтахти Москванинг “Марказий телевидениеси орқали бир неча маротаба дастурлари намоиш эттирилди.

1986 йилда Бойсун туман маданият уйи қошида, “Шалола” ашула ва рақс халқ ансамбли замирида “Бойсун” фольклор-этнографик ансамбли тузилди. Унга ҳозирда Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Холиқ Хурсандов бадиий раҳбар, Ҳабиб Умаров мусиқа раҳбари этиб

тайинландилар. Ансамблнинг ташкил топиши Сурхон воҳаси санъатининг ҳаётида катта воқелик бўлди. Мустақиллик туфайли бу ансамбл ижодкорлари тоғлик Бойсун тумани худудидаги ва Сурхон воҳасидаги маросимлар, қадимий қўшиқлар, куй ва оҳанглар билан бир қаторда, қадимий рақсларни тиклаш йўлида ҳам катта жонбозлик қўрсатдилар. Ансамбл фаолияти учун яратилган ижодий муҳит унинг аъзолари ва ижодкорларини руҳлантирди. Тинимсиз меҳнат натижасида “Бойсун” жаҳон аренасига чиқди. У ижодий сафар билан Афғонистон Республикаси, Буюк Британия, Туркия, Франция, Россия, Қозоғистон, Қирғизистон, Тоҷикистон давлатларида бўлиб, ўзбек фольклор санъатини намойиш қилди ва томошабинларнинг олқишлирига сазовор бўлди.

“Бойсун” фольклор-этнографик ҳалқ ансамблиниң ижодий фаолияти тўғрисида бир неча хужжатли ва мусиқали фильмлар яратилди. 2001 йилда Бойсун ҳудуди ва “Бойсун” ансамбли ЮНЕСКО ҳалқаро ташкилоти томонидан “Жаҳон номоддий бойликлари дурдонаси” деб эълон қилинди ва рўйхатга олинди. Бунга “Бойсун” фольклор ансамблиниң хизматлари беқиёс эди. Бу ишларнинг натижасида ЮНЕСКО ташкилоти иштирокида Бойсун туманида ҳалқаро “Бойсун баҳори” очиқ фольклор фестивали ташкил этилди. Бу ҳам Сурхон воҳаси санъатини ўрганиш ишларига катта туртки бўлди.

Сурхон воҳаси рақс услублари ҳақида гапиришдан олдин, “Сурхон рақс мактаби” учун жонли манба бўлган, Бойсун туманида яшаб ўтган машҳур хонандаю созандалар ва рақс усталари ҳақида маълумотлар бериш ўринлидир.

ОРЗИГУЛ РАҚҚОСА. XIX аср охири ва XX асрнинг бошларида Бойсун районида яшаб ўтган. Тахминан XX асрнинг 30-йилларида вафот этган. Бу аёлнинг рақс ижро санъати ҳақида афсоналар тарқалган. Унинг энг машҳур рақси устма-уст қўйилган тўртта ғиштнинг устида ижро этилган. Бу услугдаги рақснинг туркий ҳалқлар орасида кенг тарқалганлиги ҳақида маълумотлар бор. 1989 йил Қозоғистоннинг Олма ота шаҳрида ўтган “Олтин олма” ҳалқаро мусиқа фестивалида Хитойнинг Қашқар шаҳридан келган

Мастура исмли уйғур раққоса чаҳнада ғишт устида туриб, қадимий рақсни шунчалик маҳорат билан ижро этганки, томошибинлар тик туриб олқишилаганлар.

ХОЖИБОЛТА РАҚҚОС. Бойсун туманида туғилған, тахминан 1960-йилларда вафот этган. Бойсун туманидаги тўйлар, байрам ва сайлларда Ҳожиболта раққос “Мавриги”, “Сарбози”, “Дучава” услубидаги рақсларни ижро этган, Уни ўз кўзлари билан кўрган қарияларнинг айтишича, Ҳожиболта раққос рақс ижро этганда, унинг шиҷоатли рақсидан одамларнинг қалбида қўрқув уйғонар экан. Ҳожиболта раққоснинг ўғли Аҳад Болтаев яқин йилларгача отасининг рақсларини ижро этиб келди.

ДОНИ МЕТАР. XIX асрнинг 80-йилларида Тузбозор қишлоғида туғилған. Бойсундаги биринчи машшоқлар гуруҳи ташкилотчиларидан бири бўлган, сурнай ва найнинг ажойиб ижрочисидир. “Кўк кўйлакчилар” халқ театри тузилганда созандалик қилган. Қадимий куйлар, ўйинлар ва рақсларнинг билимдони бўлган.

УСТА ҚУРБОН ДАВЛАТМАМАТ ЎҒЛИ. 1870 йилларда Бойсун туманининг “санъаткорлар қишлоғи” – Катаригузарда туғилған. 18 ёшида Бухоро амирининг саройига таклиф қилинган. Амир саройида машҳур ҳофизлардан, созандалардан таълим олган. Амир саройида 8 йил хизматда бўлгач, Бойсунга қайтиб умрининг охиригача шу ерда яшаган. Уста Қурбон доирадастнинг иккинчи касби нонвойлик бўлган. Уста Қурбон танбурни яхши чала билганлиги учун халқ орасида “Уста Қурбон танбурий”, доиранинг тенгсиз усулчиси бўлганлиги учун “Уста Қурбон доирадаст” деб ҳам ном олган.

Уста Қурбон ҳофиз Бойсунда ўз тоғаси Карим ноғорачи, Дони метар, ўз жияни ва шогирди Мулла Жума дуторий Шариф ўғли ва бошқа санъаткорларнинг бошини бириктириб, машшоқлар гуруҳини тузади. Бу гуруҳ нафақат Сурхон воҳаси, балки Қашқадарё воҳаси, Тожикистоннинг Ҳисор ўлкаси ҳудудларидаги барча обрўли тўйларда, халқ сайллари ва байрамларида ўз санъатларини намойиш этган. 1929 йилда “Кўк

кўйлакчилар” халқ театри ташкил этилганида бу ижодий гурӯҳ театрнинг асосий таянчи бўлган.

Уста Қурбон ҳофиз ўзбек мақомларининг билимдони ва ижрочиси бўлиб қолмасдан, қадимий маросим қўшиқлари, халқ қўшиқлари, қадимий рақсларни ҳам яхши билган. У Бойсун туманида ўзидан санъаткорлар сулоласини қолдирди. Унинг шогирдлари, фарзандлари ва неваралари орасидан кўпчилиги санъат йўлини танлаган. Уста Қурбон ҳофиз 1950 йилда вафот этган.

УСТА КАРИМ НОГОРАЧИ. Сурхондарё санъатининг ривожига катта ҳисса қўшган устоз санъаткорлардан бири бўлган Уста Карим ноғорачи 1870 йилда туғилган, уста Қурбон ҳофизнинг тоғаси. Бойсундаги барча доирачилару ноғорачиларнинг устози – пири ҳисобланади. Унинг санъати ҳақида шундай ривоят бор: - Уста Карим Бойсун беклигининг қўрғонида ноғорачилик қилган. Ҳар куни тонгда қўрғон томига чиқиб, ноғора чалиб шаҳар аҳолисини уйқудан уйғотган. Бойсун беклигига бир сариқ киши Бек этиб тайинланган экан. Бир куни бек аёнлари билан Бойсун шахри кўчаларидан ўтаётганида Карим ноғорачи унга таъзим қилиб саломлашишга улгурмаган. Иззатталаб бек жаҳл билан Карим ноғорачига бир-икки қамчи урган. Бекнинг бу ишидан норози бўлган Карим ноғорачи эртаси тонгда қўрғон устига чиқиб, ҳар хил овоздаги ноғоралардан чала бошлаган. Чалинган ноғоранинг овозини эшитган шаҳар халқи ҳайрон бўлиб қулок солиши: “Якшираки, зап-зардаки бек мана зад!” деб гапираётгандек эмиш. Бу сўзларнинг мазмуни: - Бир сап-сариқдан келган бек мени урди” – деганидир. Бу ноғора усули қайта-қайта чалинавергач, бек ҳам эшитиб, Карим ноғорачини чақиртириб, ундан узр сўраб, елкасига зар чопон ёпган экан. Қариялар “Карим ноғорачининг қўлида ноғора билан доира одамдек гапирав эди” – деп гапиришар экан.

АБДУЛЛА НОГОРАЧИ. Уста Карим ноғорачининг ўғли Абдулла дойрачи Бойсун туманининг Тузбозор қишлоғида “Катаригузар”да туғилган.

Саводи бўлганлиги учун Мулла Абдулла дейишган. 1984 йилда 86 ёшда вафот этган. Бойсун санъатида ном қолдирган санъаткорлардан бири.

НАЗАРОВ АБДУХАЛИЛ МАМАНАЗАРОВИЧ. 1932 – йилда Бойсун туманида туғилган. Олий маълумотли педагог. Ғижжак устаси. Ажойиб ҳофиз. Қадимий эркакча рақсларнинг моҳир устаси. “Шалола” ва “Бойсун” ансамблининг фаол иштирокчиси.

Мамлакатимизда кейинги йилларда таълим-тарбия тизими бутунлай ўзгарди. Давлатимиз бу масалага жиддий эътибор билан қарамоқда. “Таълим тўғрисида”ги қонун ва “Кадрлар тайёрлаш бўйича Миллий дастур” бу соҳадаги ишларнинг ривожланиши учун дастуруламал бўлиб хизмат қилмоқда. Кейинги йилларда мутахассис кадрларни тайёрлаш ишига катта эътибор берилмоқда. Бугунги кунда Ватан равнақи, юрт тинчлиги, ҳалқ фаровонлиги ғоят долзарб аҳамият касб этмоқда. Айниқса Президентимизнинг “Токи юртимиз гўзал, файзли, эркин ва адолатли юрт бўлсин. Токи биздан олис авлодларга озод ва обод Ватан қолсин” деган умидбахш сўзлари ҳар бир Ўзбекистон фуқароси учун мўътабар бўлиб қолмоқда.

Демак, ижтимоий тараққиётга ривож берадиган, уни мустаҳкамлайдиган, замон билан ҳамнафас, фидойи мутахassislarни тайёрлаш вақти келди. Бу вазифани амалга ошириш иши ўзбек миллий рақс санъатимизни ўрганиш ва ўргатиш иши билан шуғулланаётган мутахassislarни ҳам бевосита алоқадордир. Ўзбек рақс санъатини такомиллаштириш натижасида вужудга келган ўзбек рақс санъатини ўргатиш иши қарийиб олтмиш йил давомида республикамизнинг барча мусиқий таълим даргоҳларида амалга оширилиб келинмоқда.

Қурбонова Шоира Чориевна. Бу давр ичида юзлаб моҳир рақкосалар ва балетмейстрлар, педагоглар етишиб чиқди. Шундай рақс санъати усталаридан бири, Сурхон рақс мактабининг ташкил этилишида жонбозлик кўрсатган балетмейстр – Шоира Қурбоновадир.

Қурбонова Шоира Чориевна 1973 йилда Шўрчи туманида туғилган. Миллати ўзбек. Олий маълумотли.

Болалигидан рақс санъатига ҳавас қўйиб, дастлаб тўгаракларда қатнашиб, рақс оламига кириб келди. Унинг биринчи устози холаси Мехринисо Муртазоева Сурхон рақсида ўз ўрнига эга бўлган раққоса ва кейинчалик фидойи, жонкуяр мураббий ҳамда рақс устасига айланган санъаткор ҳисобланади. Унинг ўнлаб истеъодли шогирдларидан бири ҳисобланган Шоира айнан устозининг йўлини танлади. Болалик йилларидаёқ кўплаб рақсларни ўрганди ва маромига етказиб ижро этди. Шу қизиқиши ва таланти уни Тошкент хореография билим юртига етаклади. Билим юртида ҳам ўз тенгдошлари ўртасида қизиқувчанлиги, тиришқоқлиги туфайли устозларидан рақс сирларини қунт билан ўрганди.

1991-йил Хореография билим юртини тугатиб келиб, 1991-1997 йиллар давомида Сурхондарё вилояти Шўрчи тумани маданият уйида Балетмейстер вазифасида ишлаб келди. Иш фаолияти давомида кўплаб шогирдлар етиштириди, Сурхон рақсларини таҳлил қилди ва саҳналаштириди.

1997 йилдан бошлаб Сурхондарё вилояти Термиз шаҳар Мусика билим юртида Хореография ўқитувчиси вазифасида ишлай бошлади. Бу илм даргоҳида ҳам ёшларга рақс сирларини ўргатди ва кўплаб шогирдлар етиштириди. Унинг шогирдлари мунтазам вилоят ва Республика кўриктанловларида иштирок этиб совринли ўринларни эгаллади.

2001йилда Сурхондарёда “Ўзбек рақс вилоят бирлашмаси” ташкил қилинди ва Шоира Қурбонова 2004 йилгача ушбу даргоҳда Балетмейстер вазифасида ишлади. Ижодий фаолиятининг энг самарали даври шунга тўғри келади. Бу ерда у ўнлаб истеъодли шогирдлар етиштириди, бугунги кунга келиб ушбу шогирдлар вилоятда ва Республиканинг турли ҳудудларида устозлари фаолиятини мувоффакиятли давом эттириб келмоқдалар. Унинг шогирдали кўплаб рақс кўрик-танловларида Республикада муносиб ўринларни эгалладилар. Шу йиллар ижодкор ўнлаб Сурхон рақсларини саҳналаштириди.

2003 йилда Термиз давлат университетига ўқишига кириб, 2006 йилда ушбу олий даргоҳни бакалавр йўналиши бўйича мувоффақиятли тугатди. Талабалик даврида устозлардан мусиқий таълим олиши билан бир қаторда университет қошида ташкил этилган “Жайхун” фольклор-этнографик халқ ҳаваскорлик ансамблиниң ташкил этилишида жонбозлик кўрсатди ва балетмейстерлик вазифасини ҳам бажарди. Кўплаб рақсларни саҳналаштирди, жумладан: “Чанқовуз рақси”, “Табоқ рақси”, “Урчук рақси”, “Чироқ рақси”, “Сўзана рақси”, “Ўрмак рақси” ва бошқалар кейинчалик “Сурхон рақс мактаби” ва ўзбек рақс санъати фондидан ўрин эгаллади.

2006-2008 йилларда Термиз Давлат Университетида Мусиқий таълим йўналиши бўйича Магистрлик даражасини олди.

2009-2010 йилларда Республика халқ ижодиёти ва маданий-маърифий ишлар, марказида мусиқа-хореография, шўъбасида мутахассис вазифасида ишлади.

2012-2013 йилларда Тошкент Давлат санъат ва маданият институтида хореография ўқитувчи вазифасида, 2013-йилдан то ҳозиргача Термиз санъат коллежи “Анъанавий ижрочилик кафедраси”, хореография ўқитувчи вазифасида ишлаб келмоқда.

Шоира Қурбонованинг ижодий фаолиятига назар ташласак, Сурхондарё қилятида ўтказилган барча маданий тадбирлар ва умумхалқ байрамлари, ҳамда 1996-йилдан бошлаб Республика Умумхалқ байрамларида Сурхондарё вилояти бадиий жамоасининг Республика чиқишлигини саҳналаштирувчи балейтмester бўлиб фаолият кўрсатди.

Ижодий фаолияти давомида раққоса сифатида: 1991-йилда “Бодом гули” Республика кўрик-танлови ғолиби 1-ўрин, 1991-йилда Сурхондарё ижодкорлари билан Афғонистон Республикасида ўтказилган гастрол консерт сафарида иштирок этди, 1993-йилда “Бойсун” фольклор-этнографик халқ ансамбли ва “Лазги” ашула ва рақс давлат ансамбли сафида Туркияда гастрол консертида иштирок этгди, 2002-йилда Ҳиндистонда “Сурхон гуруҳи” раҳбари, Ўзбекистон халқ артисти Махмуд Номозов жамоаси билан

биргаликда фестивалларда иштирок этиб, Сурхон рақсларини ижро этиб юзлаб муҳлисларнинг ҳаяжонларига сабаб бўлди, шу билан бир қаторда “Сурхон рақс мактаби”нинг пайдо бўлишига салмоқли ҳисса қўшди.

Шоира Курбонованинг илмий салоҳиятини 2010 йилда нашр эттирган “Сурхон рақс мактаби” китоби орқали қўриш мумкин.

2002-йилда Шоира Курбонованинг самарали хизматлари учун Ўзбекистон Республикасининг “Шуҳрат” медали билан тақдирланди

Абдуллаева Зайтуна Шамиловна.

Сурхондарё рақс санъати ривожига катта ҳисса қўшиб келаётган рақс усталаридан яна бири Абдуллаева Зайтуна Шамиловнадир.

У 1983 йил 30 майда Шурчи туманида туғилган. Болалигидан санъатга қизиқиши туфайли 1994 - 1997 йилларда Шурчи туманидаги болалар санъат мактабида таҳсил олди. Устозларидан олган таълим-тарбия ва дастлабки рақс сирларини пухта эгаллагани сабабли, тезда тенгдошлари орасидан алоҳида қўзга ташланди. Мактаб, туманда ва вилоятда ўтказилган кўпгина иаданий тадбирларда ўзининг рақс лари билан иштирок этиб келди. Рақс санъатига ъбўлган қизиқиш ва иқтидори уни Термиз санъат коллажига етаклаб келди.

1997 – 2001 йиллар давомида Термиз Санъат коллажида “Хореография” бўлимида малакали устозлар қўлида рақс сирларини ўрганди, таҳсил олди. Коллежда ўқувчилик даври сермазмун ва сермаҳсул давом этди. Коллежда, вилоятда ўтказилган деярли барча констертлар, қўрик-танловлар, “Наврўз” ва “Мустақиллик” умумхалқ байрамларида ўзининг сержило рақслари билан фаол иштирок этиб келди.

2002 йилда – 2006 йилларда Термиз Давлат Университети, Педагогика ва мусиқа факультети, мусиқа таълими бўлимига ўқишга кириб, 2006 йилда олий ўқув юртини бакалаврият даражасида тамомлади.

2006 – 2008 йилларда Термиз Давлат Университети Магистратура бўлимини тугатиб, мусиқий йўналиш магистр даражасини олди.

2005 йилдан буён Термиз Давлат Университети, Педагогика факултети, Мусиқа таълими кафедрасида ўқитувчи вазифасида ишлаб келмоқда.

Ижодий фаолияти давомида мактаб ёшидан бошлаб, ўзининг санъатга бўлган иштиёки ва иқтидори билан тенгдошлари орасида ажралиб турди. Мактабда ва тумандა ўtkазилган барча маданий тадбирларда иштирок этиб келди. Санъат коллежида ўқиб юрган кезларида вилоятда ва Республикада ўtkазилган кўплаб кўрик-танловлар ҳамда Умумхалқ байрамларида иштирок этди. Университетга кирган дастлабки кунларидан “Жайхун” фольклор-этнографик жамоасининг фаол иштирокчисига айланди. Жамоа сафида вилоятда ва Республикада ўtkазилган бир неча кўрик-танловлар ва Умумхалқ байрамларида иштирок этди. Ўз вақтида жамоага иштирокчилиги билан бир қаторда кўплаб рақсларни ҳам сахналаштирди. “Жайхун” жамоасининг ансамбл даражасида шаклланишига катта ҳисса қўшди.

2005 йилда Мукаррама Турғунбоева номидаги Республика рақс кўрик-танловида дастлаб, вилоят босқичида ғолдибликни қўлга киритиб, Республика финал босқичида рағбатлантирувчи ўринни қўлга киритди.

2005 йилдан мусиқа таълими кафедрасида ўқитувси вазифасида ишлаши билан бир қаторда “Жайхун” фольклор-этнографик ансамблига балетмейстрлик қилиб келмоқда. Ансамблдаги ижодий фаолияти давомида бир неча ўнлаб миллий ва фольклор рақсларни сахналаштирди.

Абдуллаева Зайтуна Шамиловна турмушга чиққан, икки фарзанднинг онаси.

Жўраева Шоира Шониёзовна. Сурхондарё рақс мактаби тарбияланувчиси ва унинг ташкил топишида самарали ҳисса қўшган рақс усталаридан яна бири Жўраева Шоира.

22- сентябр 1970 йилда Термиз тумани Дўстлик жамоа хўжалигида туғилган.

1975 – 1985 йилларда Термиз шаҳридаги “Карпов” номли умумтаълим мактабида таълим олди. Мактаб давридаёқ санъатга қизиқиши туфайли рақс

тўгарагига қатнашиб тез орада ўзининг рақслари билан кўзга ташланди. Жозибали рақслари билан мактабда ва шаҳарда ўтказилган тадбирларда иштирок этиб келди. Рақс санъатига болалигидан иштиёқи биландлиги сабабли, бутун умрини рақс санъатига бағишлиашни орзу қилди.

1985 – 1988 йилларда Тошкент Маданий оқартув техникуми, Хореография бўлимида тахсил олди. Бу ерда: “Ўзбек рақс” фанидан Фотима Носирова, “Халқ рақси” фанидан Гулираъно Мухаммаджонова, “Классик рақс” фанидан Зухра Казакбаева, “Композистиялаш” фанидан Илья Урилович каби малакали мутахассислардан сабоқ олди. Шоира илк бор катта рақсга ушбу даргоҳда қадам қўйди. Устозларидан Ўзбек рақс санъатининг дурдоналаридан ҳисобланмиш “Тановар”, “Оразибон лазги”, “Дил куйласин”, “Отмагай тонг” рақсларини ўрганиб, Техникумда ва Тошкент шахрида ўтказилган барча маданий тадбирлар ва умумхалқ байрамлари тантаналаридан фаол иштирок этиб келди. Талабалик давридаёқ Сурхондарё вилоят Маннон Уйғур номидаги мусиқали драма театри сафида Тошкентдаги “Ҳамза” (хозирги “Миллий” театр) театрида ўтказилган “Театр байрами”да илк бор 1987 йилда катта саҳнага чиқиб рақс ижро этди ва бу ҳол кейинчалик санъат йўлидаги фаолиятида пиллапоя вазифасини бажарди. Техникумн битирув курсида Шоира Жўраева дарсдан ташқари бўш вақтларида Ўзбекистон рақс санъати усталари, ўз вақтида Республиkaning машҳур ва манзур раққосалари, “Ўзбек балети” юлдузи Бернора Кориева, Мукаррама Турғунбоеванинг шогирди ва унинг фаолияти давомчиси, ундан кейин “Баҳор” давлат халқ рақс ансамблининг раҳбари бўлган Қундуз Миркаримовалардан қўшимча сабоқ олди.

1988 йилдан шу кунларгача Шоира Жўраева Маннон Уйғур номидаги Сурхондарё вилоят масиқали драма театрида балетмейстер вазифасида ишлаб келмоқда.

1989 йилда вилоятда ўтказилган “Сурхон гўзали” кўрик танловида ғолиб бўлган. Ўша йили Ўзбекфильмда суратга олинган “Шерали ва Ойбарчин” фильмидаги суратга тушган. Театрда фаолият олиб бориш билан

бир қаторда Дўстлик жамоа хўжалигида ташкил этилган “Гўзал” ашула ва рақс халқ ансамблида ҳам балетмейстр вазифасини бажариб келган.

Шоира Жўраеванинг ижодий фаолиятига назар солсак, Вилоят театрига ишга келган кунлариданоқ театр қошида “Рақс тўғараги” ташкил этганлиги диққатга сазовордир. У шогирдларига ўз устозларидан ўрганиб келган ўнлаб рақсларни қунт билан ўргатди рақслар сахналаштириди. Булар: “Соқиномай Савти калон”, “Фарғона рубоиси”, “Отмагай тонг”, “Жонон”, бир нечта “Сурхонча” рақслар.

“Гўзал” ансамбли сафида Туркманистон ва Афғонистон республикалари гастрол констертларида иштирок этди.

2007 йилда Вилоят театри сафида Тожикистон Республикасининг пойтахти Душанбе шаҳрида ўтказилган “Наврӯз – 2007” фестивал-танловида “Қайсаρ чолнинг ўлими” спектакли билан мувоффақиятли иштирок этди. Шу билан биргаликда театр жамоаси билан “Шоҳ ва шоир”, “Кампир топайму дадажон” номли спектаклларда катта-кичик ролларни қиёмига етказиб ижро этиб келмоқда.

2013 йилда вилоятда ўтказилган “Мустақиллик” – умумхалқ барамининг бош балетмейстери вазифасини мувоффақият билан уddeлади.

Театрда ташкил этган раққоса қизлар гуруҳига кўплаб рақсларни сахналаштириди. “Дилнавоз”, “Уч дугона”, арабча “Жаннат излаб”, “СТИГАНЧА рақс”, “Туркча рақс”, “Русча рақс”, “Ҳиндча рақс” ва бир талай “Сурхонча” рақслар билан Шоира Жўраеванинг рақс гуруҳи вилоятда ўтказиладиган маданий тадбирлар ва “Наврӯз”, “Мустақиллик” каби умумхалқ байрамларида фаол иштирок этиб келмоқда.

Шоира Жўраева илк устозини ўз отаси эканлигини таъкидлайди. Бутун умрини Термиз пахта тозалаш пунктида бош инженерликда ўтказган Шониёз ака Жўраев санъатнинг ишқивози эканлиги туфайли 6 ёшар Шоирани ўша даврнинг машҳур раққосаси ва балетмейстери Мукаррама Давлатовага топширади, унинг қўлида кичкина Шоира илк рақс сирларини ўрганади. Ундан кейин машҳур балетмейстер ва Сурхон санъати жонкуяри

Тоҳир Сайдқулов, шунингдек театр санъатидаги фаолиятида Ўзбекистон санъат арбоби Мансур Равшановларни ўзига ҳақиқий санъат йўлидаги устозлари деб ҳисоблайди. Шоира Жўраева оилали, 4 фарзанднинг онаси.

Тўраев Абдухолик Қурбонович. 1963 йилда Денов туманида туғилган. 1970 – 1980 йилларда Денов туманидаги 15-умумий ўрта таълим мактабида ўқиди. Мактабда ўқиб юрган даврида мактаб қошидаги бадий ҳаваскорлик тўгарагига ва бир вақтнинг ўзида жамоа хўжалиги “клуби” қошида ташкил этилган “Навниҳол” ашула ва рақс ансамблига доимий иштирок этиб келган. Ушбу ансамблда у таниқли балетмейстер Тоҳир Сайдқуловдан рақс санъати сирларини қунт билан ўрганди.

1981 йилда Тошкент Давлат Маданият институтининг Хореография факультетига ўқишига қабул қилинди. Институтда ўқиши билан бир қаторда Тошкент авиасозлар маданият саройи қошидаги “Парвоз” ашула ва рақс халқ ансамблига қатнашиб, кўплаб кўрик-танловларда юқори ўринларни эгаллади.

Институтда у Ўзбекистоннинг таниқли ва машҳур рақс усталари Мухтор Ҳамдамов, Ақбар Мўминов, Ҳамид Жўраев, Инна Григориевна Горлина, Эркинӣ Расулхўжаева, Владимир Василевич Ижеукийлардан сабоқ олди.

Абдухолик Тўраев 1985 йилда институтни тугатиб, Денов шаҳар маданият уйига ишга келди. Бу даврда у Денов шаҳар шифохонаси қошида “Кўнгил таронаси” номли бадий жамоани ташкил этди. У саҳналаштирган “Жонон ўйнасин”, “Дурдоналар”, “Ўзбекистон каби рақслар кўпчиликка манзур бўлди ва ушбу ансамбл вилоятда ўтказилган кўрик-танловда иштирок этиб, фахрли “1-ўрин” ни эгаллади.

1985 йил кузидан то 1987 йил май ойига қадар “Ҳарбий хизмат”да бўлди. Ҳарбий хизматни қўшни Афғонистонда ўтказди ва хизматда “лейтенант” ун7вони билан қайтди. Ҳарбий хизматдан сўнг яна қадрдан иши Денов туман маданият уйига қайтди. Маданият уйи қошидаги “Кувонч” ашула ва рақс ансамбли рақкосаларига кўплаб рақслар саҳналаштириди. Шу билан бирга Тоҳир Сайдқулов томонидан ташкил қилинган Сурхондарё

вилоят намунали рақс гурухида раққос сифатида қатнашиб, кўплаб кўриктанловлар, маданий тадбирлар ва умумхалқ байрамларида иштирок этди. Шунингдек Ўзбекистон телевидениесидан намоиш қилинган констерт дастурларида чиқишилар қилди.

1988 йилда Халқ ижодиёти II-фестивалида иштирок этиб “лауреат” бўлди ва “лауреатлик медали” билан тақдирланди.

1988 йилда ўзи иштирок этган “Навниҳол” ашула ва рақс ансамблига “бадиий раҳбар” этиб тайинланди. У ансамблга раҳбарлик қилиш билан бирга “14-болалар мусиқа ва санъат мактаби”да “рақс синфи” очиб, ёш рақс ихлосмандларига дарс бера бошлади. Абдухолдиқ Тўраев “Навниҳол” ансамблининг ишларини тубдан янгилади. Шу давргача ансамбл ашула ва рақс ансамбли бўлган бўлса, энди чинакамига рақс ансамбли сифатида фаолият юрита бошлади. Ансамблнинг ўша даврдаги репертуарига назар ташласак, Республикаизнинг турли вилоятларида хос рақсларни ва шунингдек, чет эл рақсларини ҳам қўришимиз мумкин. “Кўзларингни яширма”, “Мустаҳзод” каби яллали рақслар, “Лайло”, “Доира базми”, “Ларзон”, “Катта ўйин” каби халқ рақслари, “Тожикча рақс”, “Афғонча рақс”, “Рус халқ рақси”, Ҳиндча рақс”лар бунга мисол бўла олади.

1989 йилда тинимсиз меҳнат ва ижод самарасида “Навниҳол” ансамбли “Халқ рақс ансамбли” унвонига сазовор бўлди. Ўша йили вилоятда ўтказилган “Бадиий ҳаваскорлик ансамбллари кўриктанлови” дамувоффақиятли иштирок этиб, “1-ўрин”ни эгаллади ва Республика босқичида иштирок этиб “2-ўрин”ни эгаллади.

Абдухолиқ Тўраев ижодий фаолияти давомида устозларидан ўрганган мерос рақсларни ёшларга ўргатиш билан чекланиб қолмай, ўзи бир неча ўнлаб рақслар яратди ва саҳналаштириди. Унинг саҳналаштирган рақслари орасида маълум бир воқейликни ифодаловчи сюжетли рақслар алоҳида ажralиб туради ва улар талайгина: “Уч дугона”, “Пахта байрами”, “Сарик кўйлак”, “Учрашув”, “Чўпонлар”, “Кўпкари”, “Ёмғир” каби рақслар бунга мисол бўла олади.

Ҳозирги кунда Абдухолик Тўраев Денов туманидаги 14-болалар мусиқа ва санъат мактабида ижодий фаолият олиб бормоқда. Иш фаолияти давомида кўплаб шогирдлар етиштириб чиқарди. Унинг шогирдлари ҳозирги кунда Сурхондарё вилоятининг турли санъат ва маданият масканларида фаолият олиб бормоқдалар. Шулардан бири Равзатиллаева Фарангиз Республика Миллий рақс ва хореография Олий мактабида таҳсил олмоқда. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Ҳосила Рахимова ҳам илк рақс сирларини “Навниҳол” ансамблида ўрганганлиги устози учун ҳам фахрланса арзигулиқдир.

Ижодкор мураббий Абдухолик Тўраев ўзи ишлаётган 14-болалар мусиқа ва санъат мактабида рақс синфи ўқувчилари базасида “Баёт” болалар рақс ансамблини ташкил қилди. Ҳозирги кунда мазкур жамоага 20 дан зиёд болалар иштирок этмоқдалар. Ушбу ансамбл туманда ва вилоят миқёсида ўtkазилаётган кўрик-танловлар, маданий тадбирлар ва умумхалқ байрамларида фаол иштирок этиб келмоқдалар.

2009 йилда “Болаликнинг баҳори” фестивалида Республикада биринчи ўринни олган бўлса, 2012 йилда “Янги авлод” болалар ижодиёти фестивалида вилоятда “1-ўрин”ни эгаллаб, ушбу фестивалнинг Республика босқичида қатнашиб “лауреат” бўлиб қайтди.

2013 йилда “Ёш ижрочи” кўрик-танловида ансамбл раққосаси Моҳигул Тўраева “Тановар” ва рус халқ рақси “Калинка” рақсларини ижро этиб, олий ўрин – “Гран ПРИ”ни олди.

2014 йилда “Раққоса ва раққосалар кўрик-танлови”да оммавий рақс гурухи “Баёт” ва “Булоқ бўйида” рақсларини ижро этиб, “1-ўрин”ни эгаллади ва танловнинг “Мутлоқ ғолиб”и бўлди.

Хулоса қилиб айтганда, Сурхон рақс мактаби Сурхондарёлик жонкуяр ва малакали рақс усталарининг кўп йиллик, бобо мерос рақс турлари ва рақс намуналарини йигиб, қайта ишлаб, замонага мослаб саҳналаштирганларни ва ўзларидан юзлаб шогирдлар етиштиришлари эвазига пайдо бўлди.

ХУЛОСА

Рақсда инсон сезгиси, фикри, ички кечинмалари, ҳис-ҳаяжонлари нутқ ёрдамида эмас, имо-ишора орқали ифода этилади. Рақс инсоният пайдо бўлиши билан туғила бошлаган. Ибтидоий жамоа тузумида инсонлар тил билан гаплаша олмасдан ўзининг ҳолатини ҳаракатлар билан ифодалаганлар. Бу даврда рақс меҳнат жараёнини, ҳайвонлар ҳаракатини, жанг ҳолатини ифодалаган бўлса, қулдорлик тузуми даврида, яъни одоб-ахлоқни ифодалаган. Бой-бадавлат одамлар ўша пайтда бўладиган баллларда рақсга тушишган. Уларнинг рақслари халқ рақслари асосида мавжуд бўлган.

Рақснинг энг қийин ва олий тури – “классик балет”дир. Бу рақс халқ рақси заминида пайдо бўлган. Балл рақслари ҳам халқ орасида пайдо бўлган. “Полонез”, “Мазурка”, “Краковек”, “Полка”, “Венгерка”, “Валс”, кейинчалик “Танго” ва бошқа рақслар ўзининг келиб чиқиши билан Полша, Венгрия, Испания, Германия, Америка халқлари рақслари чамбарчас боҳълиқдир. Бу рақсларни яратиш ўз касбининг устаси – балетмейстердан катта маҳорат ва меҳнат талаб қиласди.

“Балетмейстер” – балет устаси маъносини билдиради. Балетмейстер опера-балет театрида, мусиқали комедияда, эстрада, классик ва халқ жамоаларида иш олиб боради. Баъзи балетмейстрлар катта-катта балетлар яратадилар, бошқалари уларни машҳур қилдириш билан шуғулланадилар. Балетмейстрлик иш фаолияти тўрт турга бўлинади:

1. Балетмейстр – яратувчи.
2. Балетмейстр – саҳналаштирувчи.
3. Балетмейстр – машқ қилдирувчи.
4. Балетмейстр – мураббий, ўқитувчи.

Улардан биринчиси, хореографик асар яратади, уни мусиқали асар яратувчи композиторга тенгглаштириш мумкин. Лекин у мусиқали образ яратса, балетмейстр ўз тасоввурларини ифодалаш учун ҳаракатлар ва имо-ишоралар яратади. Масалан, Жизел, Мария, Зарема, Зухра каби бу қиёфаларни қўл ҳолатлари, гавда ҳаракатлари орқали яратганлар.

Хореографик образларни яратиш билан балетмейстр режисёрдан фарқ қиласи. Шу билан бирга, драматургия билан дуч келади. Шунинг учун худди режисёрдек фикрловчи, файласуф, руҳшунос, тарбиячи бўлиши керак.

Хулоса қилиб айтганда битирув малакавий иўимиизда Ўзбекистонда миллий рақс санъатининг ривожланиш тарихини ўрганиш, миллий рақс санъатимизнинг тараққиёт босқичлари ва уни ўрганишнинг илмий аҳамиятини таҳлил қилиш, нафосат тарбиясининг баркамол авлод тарбиясидаги ўрни ва аҳамиятини таҳлил қилиш, ўзбек миллий рақс санъатининг оҳанглар билан уйғунлашувини ўрганишнинг таълим-тарбиядаги ўрни ва аҳамиятини таҳлил қилиш, ўзбек миллий рақс санъатининг оҳанглар билан уйғунлашувида ҳисса қўшган рақс усталари ижодини ўрганиш, ўзбек миллий рақс санъатининг оҳанглар билан уйғунлашувида Сурхондарёлик рақс усталари – балетмейстерлар ижодининг аҳамиятини ўрганиш каби мавзулар босқичма-босқич баён этилди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. И. А. Каримов “Юкасак маънавият-енгилмас куч”
Тошкент. Маънавият. 2008 йил.
2. И. А. Каримов “Баркамол авлод орзуси”
Тошкент. ЎзМЭДИН. 2000 йил.
3. И. А. Каримов “Ўзбекистон XX аср бўсағасида”
Тошкент. Ўзбекистон. 1998 йил.
4. И. А. Каримов Ўзбекистон миллий рақси ва хореография санъатини ривожлантириш тўғрисида”ги қарори.
Тошкент. 1997 йил. 18 январ.
5. Ш. Қурбонова, Х. Хурсандов “Сурхон рақс мактаби”
Тошкент. Маънавият. 2010 йил.
6. М. Наимов “Сурхондарё ижодкорлари”
Тошкент. Янги аср. 2010 йил.
7. Ҳ. Нурматов, Н. Йўлдошева “Ўзбек халқ мусиқа ижоди”
Тошкент. Ф. Ғулом. 2007 йил.
8. А. Ҳасанов “Мусиқа ва тарбия”
Тошкент. Ўқитувчи. 1993 йил.
9. Ҳ. Ғафуров “Халқ ўйинлари, қўшиқлар ва анъаналарига бир назар”
Тошкент. Камаклак. 1992 йил.
10. Р. Турсунов “Халқ мусиқа ижодиёти ва адабиёти”
Тошкент. Маърифат-мададкор. 2002 йил.
11. Т. Мирзаев, Б. Саримсоқов “Ўзбек халқ поэтик ижоди”
Тошкент. Ўқитувчи. 1990 йил.
12. Ф. Кароматов “Ўзбек халқ мусиқа мероси”
Тошкент. Ф. Ғулом. 1985 йил.
13. Ю. Ражабий “Мусиқа меросимизга бир назар”
Тошкент. Ўқитувчи. 1978 йил.
14. Н. Қосимов “Мусиқа фольклор ижрочилиги”

Тошкент. Ф. Ғулом. 2003 йил.

15. С. Йўлдошева, Г. Сатторова “Фольклор-этнографик халқ ансамбллари”
Тошкент. Ўқитувчи. 2007 йил.
16. У. Қорабоев Ўзбекистон байрамлари”
Тошкент. Ўқитувчи. 1991 йил.
17. О. Бўриев “Наврўз тарихидан лавҳалар”
Тошкент. Ўзбекистон. 1991 йил.
18. Б. Саримсоқов “Ўзбек маросим фольклори”
Тошкент. ФАН, 1986 йил.
19. Ф. Ғафуров Удумларда халқ қалби”
Тошкент. Ёш гвардия. 1986 йил.
20. У. Қорабоев “Бадий оммавий тадбирларда”
Тошкент. Ўқитувчи. 1986 йил.
21. У. Қорабоев “Табиат байрамлари”
Тошкент. Мехнат. 1988 йил.
22. И. Ёрматов Ўзбек фольклори очерклари”
Тошкент. ФАН. 1988 йил.
23. Ф. Хидиров “Фольклор ансамбллар”
Тошкент. ФАН. 1983 йил.
24. Ф. Жаҳонгироғ “Ўзбек болалар фольклори”
Тошкент. ФАН. 1974 йил.
25. Р. Каримова “Ўзбек рақслари”
Тошкент. Чўлпон. 2003 йил.
26. Д. Сайфуллаева, З. Казакбаева “Ўзбек рақс санъати тарихи ва рақс
саҳналаштириш сирлари”
Тошкент. Ворис нашриёт. 2006 йил.

Иловалар

Зайтуна Абдуллаева

Шоира Жўраева

Шоира Құрбонова